

Impact Assessment Mensenrechten en Algoritmes

Inleiding – Toepassing van het IAMA

Dit impact assessment voor mensenrechten bij de inzet van algoritmen ('IAMA') is een instrument voor discussie en besluitvorming voor overheidsorganen. Het instrument maakt een interdisciplinaire dialoog mogelijk door degenen die verantwoordelijk zijn voor de ontwikkeling en/of inzet van een algoritmisch systeem. Primair is de opdrachtgever verantwoordelijk voor het (laten) uitvoeren van het IAMA.

Het IAMA bevat een groot aantal vragen waarover discussie plaats moet vinden en waarop een antwoord moet worden geformuleerd in alle gevallen waarin een overheidsorgaan overweegt een algoritme te (laten) ontwikkelen, in te kopen, aan te passen en/of in te gaan zetten (hierna kortheidshalve: de inzet van een algoritme). Ook wanneer een algoritme al wordt ingezet kan het IAMA dienen als instrument voor reflectie. De discussie over de verschillende vragen moet plaatsvinden in een breed samengesteld team waarin mensen met verschillende specialisaties en achtergronden zitting hebben. Per vraag is in het IAMA aangegeven wie in ieder geval bij de discussie moet zijn betrokken. Alle in het schema opgenomen functies of rollen binnen een multidisciplinair team komen in dit instrument aan bod. Veel voorkomende functies hebben hierin een plaats gekregen, maar de lijst is niet uitputtend. Ook de benamingen van de functies kunnen per organisatie verschillen.

	IAMA Onderdeel 1	IAMA Onderdeel 2	IAMA Onderdeel 3	IAMA Onderdeel 4
Belangengroep	●			
Bestuur	●			
Burgerpanel	●			
CISO of CIO	●	●		
Communicatieadviseur		●	●	
Data scientist		●	●	
Databeheerder of bronhouder		●		
Domeinexpert (medewerker met domeinkennis op het gebied waar het algoritme toege- past gaat worden)	●	●	●	●
Functionaris Gegevensbescherming		●		
HR-medewerker			●	
Jurist	●	●	●	●
Ontwikkelaar algoritme		●		
Opdrachtgever	●	●	●	
Overige leden projectteam	●			
Projectleider	●	●	●	●
Strategisch adviseur ethiek		●	●	

Inleiding – Toepassing van het IAMA

De discussie op basis van het IAMA heeft als doel om ervoor te zorgen dat alle relevante aandachtspunten rondom de inzet van algoritmen in een vroegtijdig stadium en op een gestructureerde manier aan bod komen. Daardoor wordt tegengegaan dat al te snel een algoritme wordt ingezet terwijl de consequenties daarvan niet goed zijn bekeken, met de daarbij behorende risico's, zoals die van onzorgvuldigheid, ineffectiviteit of inbreuk op grondrechten. Om dit doel te kunnen bereiken is het belangrijk om alle relevante stappen bij de inzet van een algoritme theoretisch door te exerceren en grondig te doordenken wat de consequenties zijn, welke eventuele mitigerende maatregelen kunnen worden genomen etc.

Het is de bedoeling dat per vraag de antwoorden en de belangrijkste overwegingen en gemaakte keuzes worden vastgelegd. Het ingevulde IAMA kan dienen als naslagwerk en ter verantwoording van het besluitvormingsproces rondom de ontwikkeling en de implementatie van een algoritme.

Om deze exercitie mogelijk te maken wordt er in het IAMA van uitgegaan dat het besluitvormingstraject rondom algoritmen in drie hoofdfasen kan worden ingedeeld:

- **Fase 1:** voorbereiding. In deze fase wordt bepaald waarom een algoritme ingezet gaat worden en wat daarvan de effecten zullen zijn.
- **Fase 2:** input en throughput. In deze fase gaat het om het wat van de ontwikkeling van een algoritmisch systeem. In deze fase wordt bepaald hoe het algoritme eruit moet zien en van welke data gebruik wordt gemaakt om het algoritme te voeden. Binnen deze fase wordt in dit IAMA nader onderscheid gemaakt tussen:
  - **Fase 2a:** data, of input. Het gaat daarbij om vragen waarin steeds de inzet van bepaalde data en databronnen centraal staat
  - **Fase 2b:** algoritme, of throughput. Het gaat hier om vragen omtrent het inzetten algoritme en de werking en transparantie daarvan.
- **Fase 3:** output, implementatie en toezicht. In deze fase gaat het om het hoe van het inzetten van het algoritme, dus om de vraag welke output het algoritme genereert, hoe dat een rol kan spelen in beleid of besluitvorming, en hoe daarop toezicht kan worden gehouden.

Inleiding – Toepassing van het IAMA

In alle fasen moet ervoor worden gezorgd dat grond- of mensenrechten worden gerespecteerd. Het IAMA bevat daarom een afzonderlijk onderdeel waarin bijzondere aandacht wordt besteed aan het identificeren van risico's op het maken van inbreuk op grondrechten en het kunnen vaststellen van een eventuele rechtvaardiging daarvoor.

Het IAMA bestaat uit vier delen: drie delen waarin de drie fasen van besluitvorming rondom de inzet van een algoritme aan de orde komen, en één deel waarin de bredere vragen rondom grondrechten centraal staan. Per deel bevat het IAMA een aantal subthema's waarover vragen zijn geformuleerd die in het team moeten worden besproken en beantwoord. Per subthema wordt een nadere toelichting gegeven op de gestelde vragen.

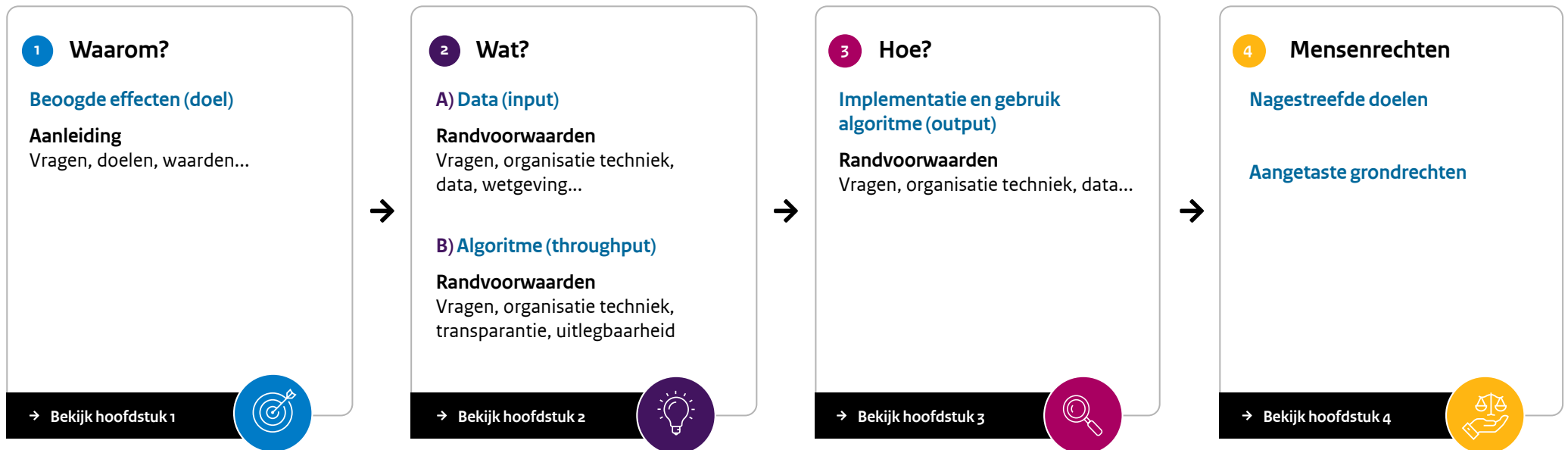
Het IAMA hangt nauw samen met een groot aantal andere richtsnoeren, handreikingen, toetsings-/afwegingskaders en impact assessments, waaronder de bekende gegevensbeschermingseffectbeoordeling (GEB, vaak ook DPIA (dataprotectie impact assessment)). In dit IAMA wordt voor verschillende onderdelen dan ook verwezen naar een nadere uitwerking of verfijning, een grotere diepgang, of een andere terminologie of indeling die in dergelijke instrumenten wordt gegeven. Dit gebeurt allereerst doordat per deel van het IAMA een inleiding is opgenomen met verwijzingen naar de relevante instrumenten. Daarnaast wordt - waar relevant - bij specifiekere vragen als onderdeel van de toelichting gewezen op een nadere uitwerking of detaillering in een of meer van deze instrumenten; dit gebeurt steeds in een andere kleur letters. Daarbij zijn steeds links opgenomen naar de instrumenten, zodat daar bij de discussie gemakkelijk naar kan worden doorgelinkt.

Hierdoor kan het IAMA fungeren als een overkoepelend instrument, waarin de andere bestaande instrumenten logisch zijn ingepast. Antwoorden die bij het IAMA al zijn gegeven, kunnen daarbij soms ook worden ingepast bij andere instrumenten, zoals het DPIA, en andersom.

In een aantal gevallen zal de uitkomst van een discussie op basis van een IAMA-vraag zijn dat een algoritme problematisch kan zijn of grote risico's in zich kan bergen. In dat geval wordt daarop in het IAMA met **rode letters** gewezen.

Stroomschema IAMA

START

Indien nodig toepassen

- Mitigerende maatregelen (Bijlage 2)
- Alternatieven

Daarna proces nog eens doorlopen

FINISH

Wanneer alle vragen voldoende beantwoord zijn en de grondrechtenafweging bij stap 7 van onderdeel 4 positief uitvalt, is het IAMA succesvol afgerond.

Deel 1: Waarom?

Beoogde Effecten – Doelstellingen – Randvoorwaarden

Inleiding

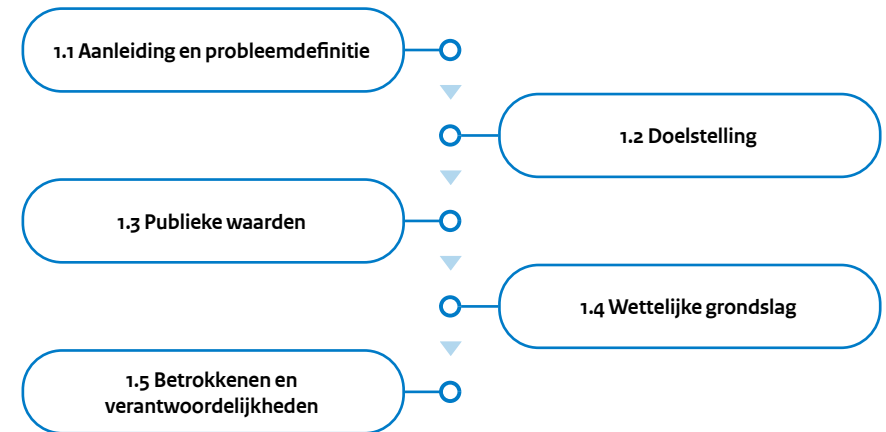
Deel 1 van het IAMA gaat over het ‘Waarom?’ van het voornemen om een algoritme te ontwikkelen, in te kopen, aan te passen en/of in te gaan zetten (hierna kortheidshalve: de inzet van een algoritme).

Wat zijn de aanleiding, de achterliggende beweegredenen en de beoogde effecten van de inzet van het algoritme? Wat zijn de onderliggende waarden die de insteek van het gebruik van het algoritme bepalen? Deze overkoepelende vragen moeten in een besluitvormingsproces over de inzet van algoritmes als eerste worden behandeld, voordat bijvoorbeeld wordt toegekomen aan vragen over randvoorwaarden of mogelijke impact op grondrechten. De antwoorden zijn voor het beantwoorden van die specifiekere vragen namelijk steeds relevant.

Instructie

Lees voor het bediscussieren en beantwoorden van de vraag steeds eerst de toelichting (die volgt na de vraag). Per vraag staat in de toelichting ook vermeld wie binnen het team in ieder geval aanwezig moeten zijn bij de bespreking.

In dit deel komen de volgende vijf onderwerpen aan de orde:

Vul hier in welke personen dit onderdeel invullen. Vermeld daarbij ook hun functie.

Deel 1: Waarom?

Beoogde Effecten – Doelstellingen – Randvoorwaarden

Deel 1 bouwt voort op/is gerelateerd aan:

○ [Integraal afwegingskader beleid en regelgeving](#)

In het bekende integraal afwegingskader voor beleid en regelgeving (IAK) is een groot aantal relevante handreikingen opgenomen waar het gaat om bijvoorbeeld de keuze van beleidsinstrumenten, het identificeren van doelstellingen voor beleid en van andere belangen en waarden, en het bepalen van de rechtmatigheid van beleid en regelgeving. Dit eerste deel van het IAMA sluit zo goed mogelijk aan bij dit kader door een specifiekere vertaling te geven van de daarin opgenomen uitgangspunten naar de context van het inzetten van een algoritme voor besluitvorming of beleid. Als bepaalde vragen in dit eerste deel een nadere toelichting vergen, kan daarvoor in de meeste gevallen in het IAK te rade worden gegaan.

○ [Toetsingskader Algemene Rekenkamer](#)

Dit toetsingskader bevat aanknopingspunten voor audits van ingezette algoritmen. De daarin neergelegde beschrijvingen van risico's, bijvoorbeeld ten aanzien van het formuleren van doelstellingen van een algoritme of de wettelijke grondslag daarvan, kunnen behulpzaam zijn bij het bediscussiëren van de hiernavolgende IAMA-vragen. Zij maken onder meer duidelijk hoe en hoe specifiek bepaalde doelen moeten worden geformuleerd en welke keuzes moeten worden onderbouwd.

○ [Ethische Richtsnoeren voor betrouwbare Kunstmatige Intelligentie](#)

Deze vanuit de EU ontwikkelde richtsnoeren hebben tot doel te waarborgen dat algoritmen wettig, ethisch en robuust zijn en schetsen een kader om dat te bewerkstelligen. Principes als autonomie, schadepreventie, rechtvaardigheid en verantwoording staan daarbij centraal. Deze principes spelen een belangrijke rol bij de discussie over de vragen in dit eerste deel van het IAMA. Het is daarom goed om deze richtsnoeren in de discussie te betrekken, ook waar het gaat om het beantwoorden van vragen over de doelen van het inzetten van een algoritme en de andere vragen in dit eerste deel van het IAMA.

○ [Handreiking non-discriminatie by design \(Onderdeel 1: probleemdefinitie\)](#)

In dit onderdeel van de handreiking komen soortgelijke punten aan de orde als in het onderhavige deel van het IAMA, maar dan specifiek gericht op het aanpakken van ongerechtvaardigde ongelijke behandeling in de data. De handreiking kan dan ook worden gebruikt als verdieping en nadere toelichting bij de hieronder geformuleerde vragen, die meer algemeen gericht zijn op de ontwikkeling en inzet van algoritmen.

○ [Code Goed Digitaal Openbaar Bestuur](#)

In deze code wordt aandacht besteed aan een ruime reeks rechtsstatelijke en zorgvuldigheidswaarborgen die in procedures van algoritmische besluitvorming worden betrokken. Ook in processen van besluitvorming rondom de inzet van een algoritme moeten deze waarborgen uiteraard in acht worden genomen. De hierna genoemde vragen moeten dan ook tegen de achtergrond van deze Code worden beantwoord.

○ [DPIA-checklist Autoriteit Persoonsgegevens](#)

In dit deel van het IAMA worden onder meer vragen geformuleerd over de doelen van het inzetten van een algoritme. Dergelijke vragen moeten ook worden beantwoord als er een Data Protection Impact Assessment moet worden uitgevoerd (DPIA). Zo'n DPIA zal bij de inzet van veel algoritmische systemen nodig zijn, zeker wanneer deze inzet impliceert dat er persoonsgegevens worden verwerkt. Bij het uitvoeren van een DPIA moet onder meer worden geïdentificeerd wat de doelen zijn van de verwerking van gegevens. Die doelen kunnen ook relevant zijn voor de keuzes rondom de inzet van het algoritme als zodanig. Om die reden kan het nuttig zijn om de bij een DPIA al gemaakte analyse te betrekken bij het bediscussiëren van de IAMA-vragen, terwijl andersom de in dit deel van het IAMA gegeven antwoorden nuttig kunnen zijn bij het maken van een DPIA. Belangrijk is dat een

DPIA niet altijd hoeft te worden uitgevoerd en dat het bij een DPIA gaat om een smallere beoordeling dan bij het IAMA; het gaat bij een DPIA immers prima om verwerking van persoonsgegevens, terwijl bij de besluitvorming rondom de inzet van een algoritme veel meer elementen kunnen komen kijken. Een DPIA kan de toetsing aan het IAMA dan ook niet vervangen. Een checklist voor de vraag wanneer een DPIA moet worden uitgevoerd en een aantal richtsnoeren voor het uitvoeren van een DPIA is te vinden op de [website van de Autoriteit Persoonsgegevens](#).

1.1

Aanleiding en probleemdefinitie

1.1.1 Licht uw voorstel voor het gebruik/de inzet van een algoritme toe. Wat is de aanleiding hiervoor geweest?
Voor welk probleem moet het algoritme een oplossing bieden?

Beschrijf hier beknopt het voorstel, zodanig dat een buitenstaander zou kunnen begrijpen wat u van plan bent.

Let op: de doelstelling van het algoritme komt hierna afzonderlijk, bij vraag 1.2, aan bod.

1.1

Aanleiding en probleemdefinitie

Benodigde expertise/rol voor beantwoording van deze vraag: opdrachtgever, projectleider, domeinexpert, evt. panel van burgers, evt. vertegenwoordiger van belangengroep

Aanwijzingen en toelichting

Bij de eerste vraag van dit thema gaat het erom na te denken over wat nu eigenlijk de **aanleiding** is om een algoritme in te willen zetten: wat is het probleem waarvoor de beoogde inzet van het algoritme een oplossing zou moeten vormen? Het gaat hierbij dus om **probleemdefinitie en -afbakening**. Daarbij is het essentieel om het probleem zo concreet en precies mogelijk te krijgen. Soms kan het probleem of de aanleiding een interne aangelegenheid zijn: interne processen verlopen niet efficiënt of kunnen efficiënter worden gemaakt door de inzet van een algoritme. In andere gevallen kan een algoritme worden ingezet om een maatschappelijk probleem of een probleem bij een bepaalde bevolkingsgroep op te lossen.

Hoofddoel van de tweede vraag bij dit thema is om te bepalen **waarom het gewenst of nodig is om een algoritme in te zetten**, wetende dat er vaak ook andere (niet-digitale) instrumenten beschikbaar kunnen zijn om een probleem te kunnen aanpakken. Er moet vanuit dat perspectief een discussie plaatsvinden over de vraag waarom een algoritme een betere oplossing kan bieden dan een niet-geautomatiseerd of niet-digitaal proces.

Ook de [Handreiking non-discriminatie by design](#) bevat informatie over de noodzaak van een goede probleemdefinitie bij de inzet van een algoritme. Daarnaast is in het [Toetsingskader Algemene Rekenkamer](#) de nodige informatie te vinden over de vraag hoe specifiek de doelen moeten worden geformuleerd.

Om goede participatie van burgers te realiseren, vroegtijdig inzicht te verkrijgen in verschillende gezichtspunten en draagvlak voor de inzet van een algoritme te creëren kan het nuttig zijn om burgers te betrekken bij het definiëren van de doelstellingen. Dat kan bijvoorbeeld door een **burgerpanel** vragen voor te leggen over de doelen van het algoritme. Een andere optie is het betrekken van een vertegenwoordiger van een **belangengroep**. Belangengroepen hebben een grote inhoudelijke expertise en zijn specifiek in het leven geroepen om groepen van betrokkenen te representeren.

[Meer informatie over de wenselijkheid en mogelijkheden van het betrekken van burgers bij de besluitvorming rondom de inzet van digitale middelen, waaronder algoritmes, is te vinden in de Code Goed Digitaal Openbaar Bestuur.](#)

1.2 Doelstelling

1.2.1 Wat is het doel dat bereikt dient te worden met de inzet van het algoritme?
Wat is hierbij het hoofddoel en wat zijn subdoelen?

Antwoord:

1.2 Doelstelling

Benodigde expertise/rol voor beantwoording van deze vraag: opdrachtgever, projectleider, evt. panel van burgers, evt. vertegenwoordiger van belangengroep

Aanwijzingen en toelichting

Het zo expliciet mogelijk maken van de doelstelling is belangrijk, omdat in een later stadium de prestaties van het algoritme getoetst moeten kunnen worden aan de doelstelling.

Een algoritme ontwikkelen vanuit goede intenties alleen is niet voldoende om het ontbreken van ongewenste effecten te waarborgen. Daarnaast moet het beoogde doel legitiem zijn.

Voortbouwend op de probleemdefinitie bij 1.1 is het zaak om **het doel van de inzet van een algoritme zo concreet en specifiek mogelijk te definiëren**. Dus niet (alleen): ‘bescherming van de nationale veiligheid’, maar (ook) ‘het geautomatiseerd in kaart kunnen brengen en analyseren van indicatoren voor terrorismerisico’s op bepaalde locaties’. Ook doelen van efficiëntie of kostenbesparing kunnen worden geïdentificeerd, bijvoorbeeld: ‘geautomatiseerde tekstanalyse om de werkdruk voor medewerkers significant terug te dringen en in het volgende jaar 4 fte minder aan personeel nodig te hebben’. Waar mogelijk is het goed om de doelstellingen te kwantificeren.

Daarnaast is het belangrijk om een zekere **rangorde** te maken als er **meer doelen** zijn (dat is bijna altijd zo): wat zijn de belangrijkste doelen en waarom? Welke doelen zijn ‘subdoelen’, waarvoor het niet zo erg is als ze niet voor 100% kunnen worden gerealiseerd?

Als ook een DPIA wordt uitgevoerd – bijvoorbeeld omdat verwacht wordt dat bij de ontwikkeling of inzet van het algoritme persoonsgegevens worden gebruikt – is het daarbij nodig om de doelen van gegevensverwerking te definiëren. Deze doelen kunnen overlappen met de doelen van het inzetten van een algoritme (al is dat niet noodzakelijk). Het kan dus handig zijn om de bij het IAMA gedefinieerde doelen te bewaren en ze ook in te zetten bij een DPIA, of andersom. Meer informatie over het uitvoeren van een DPIA is te vinden in de [Checklist DPIA van de Autoriteit Persoonsgegevens](#).

Voor informatie over het bepalen van de doelen van de inzet van een algoritme kan verder te rade worden gegaan bij de [Handreiking non-discriminatie by design](#) en het [Toetsingskader Algemene Rekenkamer](#).

Om goede participatie van burgers te realiseren en draagvlak voor de inzet van een algoritme te creëren kan het nuttig zijn om burgers te betrekken bij het definiëren van de doelstellingen. Dat kan bijvoorbeeld door een **burgerpanel** vragen voor te leggen over de doelen van het algoritme. Een andere optie is het betrekken van een vertegenwoordiger van een **belangengroep**. Belangengroepen hebben een grote inhoudelijke expertise en zijn in het leven geroepen om groepen van betrokkenen te representeren.

Meer informatie over de wenselijkheid en mogelijkheden van het betrekken van burgers bij de besluitvorming rondom de inzet van digitale middelen, waaronder algoritmes, is te vinden in de [Code Goed Digitaal Openbaar Bestuur](#).

1.3 Publieke waarden

1.3.1 Wat zijn de publieke waarden die de inzet van het algoritme ingeven? Indien meerdere publieke waarden de inzet van het algoritme ingeven, kan daar een rangschikking in aangebracht worden?

Antwoord:

1.3.2 Wat zijn de publieke waarden die mogelijk in het gedrang komen door de inzet van het algoritme?

Antwoord:

1.3 Publieke waarden

Benodigde expertise/rol voor beantwoording van deze vraag: opdrachtgever, bestuur, jurist, evt. burgerpanel, evt. vertegenwoordiger van belangengroep

Aanwijzingen en toelichting

Concreet is het de bedoeling dat de waarden die de ontwikkeling en het gebruik van het betreffende algoritme ingeven, **expliciet worden gemaakt**. Het expliciet maken van de waarden die besloten moeten liggen in het algoritme, kan helpen om de evaluatie van de effecten van het algoritme, in een latere fase van het proces, te vergemakkelijken.

Het is niet altijd gemakkelijk om te weten wat publieke waarden zijn, maar het gaat steeds om manifestaties van het algemeen belang. De specifieke **publieke waarden** die overheidshandelen ingeven, kunnen daarbij van situatie tot situatie verschillen. Vaak worden publieke waarden gedestilleerd uit essentiële **rechtsstatelijke en democratische grondbeginselen**, uit **voorwaarden om een samenleving goed te kunnen laten functioneren**, en uit individuele en collectieve grondrechten en vrijheden.

Voorbeelden van publieke waarden zijn gelijkwaardigheid, respect voor persoonlijke autonomie, solidariteit, vrijheid, veiligheid, verantwoordelijkheid, duurzaamheid, rechtszekerheid, verdelende rechtvaardigheid, respect voor kwetsbare groepen, participatie en efficiënte besteding van middelen. Op een concreter niveau kan ook bescherming van grondrechten (zoals persoonsgegevensbescherming, vrijheid van meningsuiting, het recht op toegang tot informatie en het recht op een eerlijk proces) tot de publieke waarden worden gerekend.

Algoritmen kunnen dienen om bepaalde publieke waarden te vertalen naar concrete besluitvorming. Daarbij kunnen algoritmen bepaalde waarden versterken, maar ze kunnen ook publieke waarden - zoals grondrechten - aantasten. Juist daarom is het belangrijk om in kaart te brengen welke publieke waarden aan de orde kunnen zijn bij de inzet van het algoritme.

Bij de beantwoording van deze vraag kan rekening worden gehouden met de **aanleiding** voor de inzet van het algoritme ([zie vraag 1.1](#)) en de **doelen** ervan ([zie vraag 1.2](#)), maar ook met de kernwaarden van de organisatie of de afdeling die het algoritme gaat gebruiken. Daarnaast moet aandacht worden besteed aan het **grondrechtenstappenplan** ([zie deel 4 van dit IAMA](#)) en het overzicht van grondrechtenclusters in [bijlage 1](#). Als grondrechten kunnen worden geraakt door het algoritme, of als grondrechten juist kunnen worden bevorderd door het algoritme, betekent dit namelijk dat grondrechten als publieke waarden aan de orde zijn.

Wanneer **meerdere publieke waarden** de inzet van het algoritme ingeven, is het nuttig om na te denken over het **relatieve gewicht** van deze waarden. Welke waarden zijn het meest belangrijk? Hoe erg is het als deze niet (volledig) kunnen worden gerealiseerd met de inzet van het algoritme?

1.3 Publieke waarden

Als sprake is van een **botsing van publieke waarden** bij de inzet van het algoritme, moet een **afweging** worden gemaakt. Het kan moeilijk zijn om dit in dit stadium van het IAMA al te doen, dus het is verstandig om nu niet meer te doen dan deze spanning te signaleren. Het doel van het nu al identificeren van de diverse betrokken waarden is vooral gericht op bewustwording en bewustzijn; bij het doorlopen van de vragen in de vervolgdelen van dit IAMA kunnen de betrokken belangen en eventuele spanningsverhoudingen in het achterhoofd worden gehouden. Uiteindelijk zal in ieder geval bij stappen 5, 6 en 7 van het grondrechtenstappenplan ([zie deel 4 van dit IAMA](#)) aandacht moeten worden besteed aan de wenselijkheid van de inzet van het algoritme in het licht van de waarden en grondrechten die erdoor worden geraakt. Daar zal ook een afweging moeten worden gemaakt als er sprake is van grondrechtenbotsingen die niet op een adequate manier kunnen worden weggenomen.

Voor informatie over het bepalen van de eventuele (positieve en negatieve) impact van de inzet van een algoritme op publieke waarden kan verder te rade worden gegaan bij de [Handreiking non-discriminatie by design](#), [Code Goed Digitaal Openbaar Bestuur](#) en het [Toetsingskader Algemene Rekenkamer](#).

Om goede participatie van burgers te realiseren en draagvlak voor de inzet van een algoritme te creëren kan het nuttig zijn om burgers te betrekken bij de discussie over de betrokken publieke waarden. Dat kan bijvoorbeeld door een **burgerpanel** vragen voor te leggen over de verwachte positieve en negatieve impact van het algoritme en de daartussen te maken afwegingen. Een andere optie is het betrekken van een vertegenwoordiger van een **belangengroep**. Belangengroepen hebben vaak een grote inhoudelijke expertise en zijn in het leven geroepen om groepen van betrokkenen te representeren.

[Meer informatie over de wenselijkheid en mogelijkheden van het betrekken van burgers bij de besluitvorming rondom de inzet van digitale middelen, waaronder algoritmes, bij besluitvorming en beleid is te vinden in de \[Code Goed Digitaal Openbaar Bestuur\]\(#\).](#)

1.4

Wettelijke grondslag

1.4.1 Wat is de wettelijke grondslag van de inzet van dit algoritme en van de beoogde besluiten die genomen zullen worden op basis van dit algoritme?

Antwoord:

Bij de beantwoording van deze vraag gaat het erom na te gaan of er een wettelijke grondslag bestaat die – concreet en in heldere bewoordingen – de mogelijkheid biedt om een algoritme in te zetten en deze inzet voldoende voorzienbaar maakt. Als de verwachting is dat een algoritme tot gevolg heeft dat wordt ingegrepen in het leven of de vrijheid van mensen, en zeker als de verwachting is dat er grondrechten worden geraakt, moet er een wettelijke grondslag bestaan voor de inzet van het algoritme.

Ontbreekt in een dergelijk geval een wettelijke grondslag die aan de kwaliteitseisen voldoet, dan mag het algoritme niet worden ingezet.

NB: aan het wettigheidsvereiste gerelateerde vereisten rondom behoorlijk en goed bestuur, transparantie en rechtsbescherming komen in de hiernavolgende delen van het IAMA nader aan de orde.

1.4

Wettelijke grondslag

Benodigde expertise/rol voor beantwoording van deze vraag: jurist, opdrachtgever

Aanwijzingen en toelichting

In een aantal gevallen – in het bijzonder als het algoritme een inbreuk kan maken op een van de grondrechten zoals die in de Grondwet zijn vastgelegd – moet sprake zijn van een grondslag in een **formele wet**.² In andere gevallen van ingrijpend overheidshandelen kan een **lagere regeling** (bijvoorbeeld een AMvB) als grondslag volstaan.

Bij **grondrechteninbreuken** ([zie deel 4 van dit IAMA](#)) gelden op grond van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens een aantal aanvullende vereisten, waarvan er twee voor de inzet van algoritmes bijzonder van belang zijn:

- De grondrechteninbreuk moet **voldoende voorzienbaar** zijn. Dat betekent dat de wettelijke grondslag zo duidelijk moet zijn geformuleerd dat burgers en rechtspersonen kunnen weten waar ze aan toe zijn en zo nodig hun handelen kunnen afstemmen op de verwachte gevolgen.
- De wettelijke grondslag moet voldoende waarborgen bieden tegen willekeur. Dat betekent onder meer dat het toegestane handelen (bijvoorbeeld besluitvorming met behulp van een algoritme) moet worden omkleed met de nodige waarborgen tegen willekeur, dat er voldoende transparantie moet bestaan rondom de te nemen besluiten, en dat er voldoende mogelijkheden tot rechtsbescherming moeten bestaan.

Nadere specificatie van de eisen voor de wettige inzet van algoritmes is te vinden in het [Toetsingskader Algemene Rekenkamer](#)) en in de [Ethische Richtsnoeren voor betrouwbare Kunstmatige Intelligentie van de EU](#). Ook het [Integraal afwegingskader voor beleid en regelgeving](#) biedt aanknopingspunten voor het bepalen van rechtmatigheid van voorgenomen wetgeving en beleid, die ook gelden als het gaat om de inzet van algoritmen. In de [Code Goed Digitaal Openbaar Bestuur](#) wordt eveneens aandacht besteed aan het wettigheidsvereiste. De discussie over de wettelijke grondslag moet in het licht van de in deze instrumenten gegeven toelichtingen worden gevoerd.

1.5

Betrokkenen en verantwoordelijkheden

1.5.1 Welke partijen en personen zijn er bij de ontwikkeling/het gebruik/het onderhoud van het algoritme betrokken?

Antwoord:

Besteed bij het beantwoorden van deze vraag ook aandacht aan de volgende punten:

- Indien meerdere partijen betrokken zijn bij de ontwikkeling/het gebruik/het onderhoud van het algoritme: kunnen de partijen en hun rollen expliciet gemaakt worden?
- Indien in de toekomst blijkt dat het algoritme niet meer gewenst/haalbaar/relevant is, is een exitstrategie dan mogelijk? Hoe zou een dergelijke exitstrategie eruit kunnen zien?

Als het niet mogelijk is om de verantwoordelijkheden van betrokkenen voldoende te borgen, mag het algoritme niet worden ingezet.

1.5

Betrokkenen en verantwoordelijkheden

1.5.2 Hoe zijn de verantwoordelijkheden belegd ten aanzien van de ontwikkeling en de inzet van het algoritme, ook nadat het algoritme eenmaal is afgerond?

Antwoord:

1.5.3 Wie is eindverantwoordelijk voor het algoritme?

Antwoord:

1.5

Betrokkenen en verantwoordelijkheden

Benodigde expertise/rol voor beantwoording van deze vraag: opdrachtgever, projectleider, overige leden projectteam, CISO of CIO

Aanwijzingen en toelichting

Het kan verleidelijk zijn om vooral vanuit een beleids- of bestuurlijk perspectief naar de inzet van het algoritme te kijken. Er kan echter een discrepantie bestaan tussen de bestuurlijk-beleidsmatige besluitvorming over algoritmes en de politieke verantwoordelijkheid daarvoor en controle daarop. Ook is er een risico dat het burgerperspectief uit beeld verdwijnt als het gaat om besluitvorming over de inzet van algoritmes, mede doordat participatie door burgers bij de discussie over de inzet van algoritmes vaak beperkt is.⁵ Het is daarom belangrijk om in de discussie te bedenken of, naast **bestuurlijk verantwoordelijken**, ook **politiek verantwoordelijken** en **burgers** een rol kunnen of moeten hebben bij de besluitvorming over de inzet van het algoritme en, zo ja, hoe die rol vorm moet krijgen. Niet voor niets is bij de eerdere vragen ook al gesuggereerd om ook een burgerpanel bij de discussie te betrekken of op een andere manier te zorgen voor burgerparticipatie.

Waar mogelijk en relevant is het wenselijk dat burgers ook in staat worden gesteld om in het vervoltraject (dus de fases 2 en 3 en de grondrechtentoets van [deel 4](#)) mee te denken over de ontwikkeling van een algoritme.⁶ Al in de beginfase van de ontwikkeling van een algoritme kan nagedacht worden over het al dan niet toepassen van **burgerparticipatie** en de manier waarop die participatie vorm kan krijgen.

In ieder geval – en ook wanneer geen burgerparticipatie wordt voorzien – moet worden nagedacht over de manier waarop burgers worden geraakt door het in te zetten algoritme en **hoe de positie van burgers op een goede manier kan worden beschermd**.

Daarbij moet enerzijds aandacht bestaan voor het belang van maatwerk en voor de menselijke maat, terwijl anderzijds gelijke behandeling en consistentie moeten worden gegarandeerd en willekeur moet worden uitgesloten. De besluitvormingslijnen moeten zo worden vormgegeven dat ze oog houden voor deze risico's en spanningsverhoudingen. Nagedacht moet worden over de manier waarop ruimte kan worden geboden voor flexibiliteit, afwijking van de norm etc.⁷

Het belang bij het vroegtijdig betrekken van alle belanghebbenden en andere mogelijke betrokkenen – voor zover mogelijk en relevant – bij de ontwikkeling van een komt ook naar voren in de [Handreiking non-discriminatie by design](#). Daarin worden concrete aanknopingspunten geboden die in de discussie kunnen worden betrokken.

Op de betrokkenheid van verschillende spelers en de relatie tussen bestuurlijke en politieke spelers en burgers wordt bovendien nader ingegaan in de [Code Goed Digitaal Openbaar Bestuur](#). Ook met de daar geformuleerde handvatten kan in de discussie over deze vraag rekening worden gehouden.

Aan het vastleggen en borgen van de verschillende rollen en taken van betrokkenen en verantwoordelijkheden worden verder de nodige eisen gesteld in het [Toetsingskader Algemene Rekenkamer](#).

⁵ Zie ook Vetzo, Gerards & Nehmelman 2018.

⁶ Gerards 2019a.

⁷ Vgl. Altman 2015.

1.5

Betrokkenen en verantwoordelijkheden

Een **duidelijke verdeling en borging van (verschillende niveaus van) verantwoordelijkheden** is cruciaal voor het effectief en verantwoord verloop van het proces rondom de inzet van een algoritme. Zeker wanneer ongewenste effecten (kunnen) optreden bij de implementatie van een algoritme zijn korte lijnen en een duidelijke taakverdeling belangrijk voor het doen van aanpassingen of voor de inzet van mitigerende maatregelen ([zie voor een overzicht daarvan bijlage 2](#)). Hierover moet op voorhand al worden nagedacht; voorzien moet worden in goede **besluitvormingsstructuren en organisatorische inbedding** van het algoritme.

Deze duidelijke verdeling van verantwoordelijkheden dient **ook in de toekomst geborgd** te blijven. Het is bijvoorbeeld niet ondenkbaar dat bepaalde collega's van baan wisselen of om andere redenen hun functie niet kunnen voortzetten. Ook kan het voorkomen dat (onderdelen binnen) de organisatie gereorganiseerd worden. Centraal in de discussie over deze thema's staat dan ook de vraag hoe er binnen de organisatie voor worden gezorgd dat verantwoordelijkheden en relevante contextuele kennis goed belegd blijven, ook in de toekomst?

Wanneer, om welke reden dan ook, blijkt dat ontwikkeling of implementatie van het algoritme niet meer gewenst is, moet het mogelijk zijn om een **exitstrategie** te volgen. Dit is belangrijk, omdat het soms voor kan komen dat een organisatie al 'te diep' in het project zit en het lijkt alsof er geen weg terug meer mogelijk is. Dit kan schadelijke consequenties tot gevolg hebben, zoals de verspilling van publieke middelen of de inzet van een inaccuraat algoritme. Met een exitstrategie wordt dit voorkomen. De exitstrategie hoeft niet van tevoren al volledig uitgewerkt te worden; hoofdlijnen kunnen volstaan.

Hierbij is ook van belang dat wordt nagedacht over de **valkuilen** die kunnen bestaan als mensen met behulp van algoritmen besluiten nemen; het is zaak om al in een vroegtijdig stadium te bedenken hoe dergelijke valkuilen kunnen worden vermeden. Denk hierbij aan valkuilen omtrent cognitieve vooringenomenheid, bijvoorbeeld automation bias: mensen zijn geneigd om besluiten die zijn gegenereerd door een computer als neutraal te zien en ze daardoor sneller voor waar aan te nemen. Een ander voorbeeld van cognitieve vooringenomenheid is anchoring: mensen zijn geneigd om het als eerste aangeboden stukje informatie als 'anker' of ijkpunt te gebruiken en daar niet snel van af te wijken wanneer later tegenstrijdige of aanvullende informatie aangeboden wordt.

Deel 2A: Wat?

Data – input

Inleiding

Als eenmaal vaststaat waarom een algoritme zal worden ingezet en hoe de organisatorische borging van publieke waarden en belangen vorm zal krijgen, is het zaak om na te denken over de vormgeving van het in te zetten algoritme. Daarop heeft deel 2 van dit IAMA betrekking, dat gaat over het ‘Wat?’ van het project.

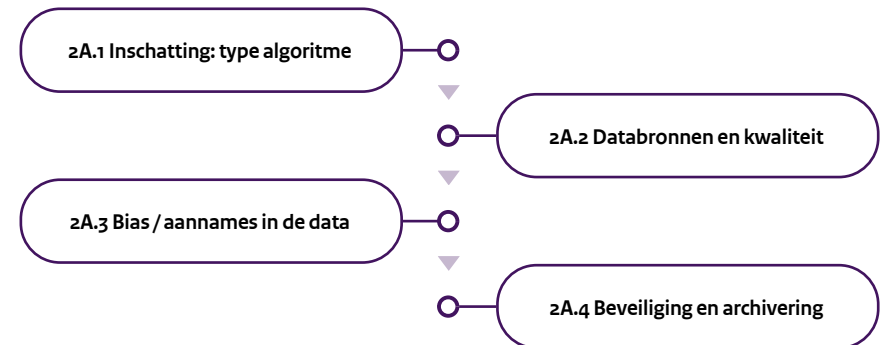
Dit deel valt uiteen in twee onderdelen: deel 2a betreft de input van het algoritme: de data (of digitaal vastgelegde gegevens) die gebruikt gaat worden en de randvoorwaarden daaromheen. Deel 2b betreft het algoritme zelf, dus de throughput van het project.

Net als deel 1 omvat deel 2 een aantal vragen en punten die in ieder besluitvormingsproces over de inzet van een algoritme moeten worden meegenomen.

Instructie

Lees voor het bediscussiëren en beantwoorden van de vraag steeds eerst de toelichting (die volgt na de vraag). Per vraag staat in de toelichting ook vermeld wie binnen het team in ieder geval aanwezig moeten zijn bij de bespreking.

In dit deel komen de volgende vier onderwerpen aan bod:

Vul hier in welke personen dit onderdeel invullen. Vermeld daarbij ook hun functie.

Deel 2A: Wat?

Data – input

Delen 2a en 2b bouwen voort op/zijn gerelateerd aan:

- [Handreiking non-discriminatie by design](#) (onderdelen 2: dataverzameling; 3: datavoorbereiding; 4: modellering)
In deze handreiking komen soortgelijke punten aan de orde als in het onderhavige deel van het IAMA, maar dan specifiek gericht op het aanpakken van bias of ongelijke behandeling in de data. De handreiking kan dan ook worden gebruikt als verdieping en nadere toelichting bij de discussie over de hieronder geformuleerde vragen, in het bijzonder waar het gaat om het controleren van de data op bias.
- **Toetsingskader algoritmes (in: Aandacht voor algoritmes) (Algemene Rekenkamer, 2020)**
Dit toetsingskader formuleert vijf perspectieven die moeten worden betrokken in de besluitvorming over algoritmes, waarvan een van deze perspectieven (ethiek) overkoepelend is voor de andere vier perspectieven (sturing en verantwoording, model en data, privacy en 'IT general controls'). De definities en toetsingsonderdelen die in dit toetsingskader worden gegeven kunnen worden meegenomen bij de relevante vragen in dit deel van het IAMA, specifiek waar het gaat om veiligheid ([deel 2a](#)) en rekenschap en verantwoording ([deel 2B](#)). Het element privacy uit het ARK-toetsingskader komt meer specifiek aan de orde in [deel 4 \(grondrechtenstappenplan\)](#).

- [Richtlijnen voor de uitvoering van een Data Protection Impact Assessment \(DPIA\) \(Autoriteit Persoonsgegevens\)](#)

In veel gevallen zal bij het ontwikkelen en inzetten van een algoritme sprake zijn van verzameling en verwerking van persoonsgegevens. In die gevallen moet vaak een DPIA worden uitgevoerd. Nu het hierbij gaat om een verfijning van het grondrecht op gegevensbescherming, besteden we hieraan aandacht in [deel 4 van het IAMA – het grondrechtenstappenplan \(stap 2\)](#).

In [deel 1](#) van het IAMA is daarnaast ook al aandacht besteed aan het DPIA, namelijk voor zover het gaat om het formuleren van doelen van de verwerking van persoonsgegevens. De bij het uitvoeren van een DPIA gegenereerde informatie en antwoorden kunnen ook relevant zijn bij het discussiëren over de IAMA-vragen hierna; andersom kunnen de antwoorden op de IAMA-vragen nuttig zijn bij het uitvoeren van een DPIA.

- [Richtlijnen voor het Toepassen van Algoritmen door Overheden](#)

In deze richtlijnen staan de thema's transparantie, uitlegbaarheid, validatie, verantwoording en toetsbaarheid centraal. Deze thema's komen ook in de vragen in dit deel van het IAMA aan bod. Deze richtlijnen zijn van belang bij de discussie over vragen die op deze onderwerpen betrekking hebben, nu er een nadere toelichting in is te vinden over de genoemde onderwerpen.

Deel 2A: Wat?

Data – input

○ [Ethische Richtsnoeren voor betrouwbare Kunstmatige Intelligentie](#)

Vertrekpunt van de vanuit de EU geformuleerde ethische richtsnoeren is dat moet worden voorzien in ‘betrouwbare’ KI door 1) menselijke controle en menselijk toezicht, 2) technische robuustheid en veiligheid, 3) privacy en datagovernance, 4) transparantie, 5) diversiteit, non- discriminatie en rechtvaardigheid, 6) milieu- en maatschappelijk welzijn en 7) verantwoordingsplicht. Deze verschillende punten komen hierna op verschillende punten en manieren terug, waarbij aan punt 5 vooral aandacht wordt besteed in deel 4 van het IAMA (grondrechtenstappenplan) en punt 6 bij deel 1 aan de orde is gekomen (identificatie van publieke waarden). Daarnaast wordt in de richtlijnen veel aandacht besteed aan betrokkenheid/participatie, aan controleerbaarheid en aan informatievoorziening. Ook deze punten komen in dit deel van het IAMA aan de orde. De richtlijnen kunnen daarbij nadere invulling geven aan de verschillende vragen en kunnen behulpzaam zijn als er twijfels opkomen. Daarnaast vormt de in de richtsnoeren opgenomen ‘controlelijst’ een nadere verfijning van de hierna opgenomen vragen.

○ [Baseline Informatiebeveiliging Overheid \(BIO\)](#)

De BIO is een gezamenlijk toetsingskader voor informatiebeveiliging binnen de gehele overheid. Het is van belang om de BIO in acht te nemen bij de vragen over beveiliging in deel 2a.

○ [De FAIR- en FACT-principes](#)

De FAIR- en FACT-principes gaan ervanuit dat de inzet van big data alleen bijdraagt aan een betere maatschappij voor iedereen wanneer ze zijn ontwikkeld met belangrijke publieke waarden als uitgangspunt. De FAIR-principes gaan over traceerbaarheid, toegankelijkheid, interoperabiliteit en herbruikbaarheid. De FACT-principes gaan over eerlijkheid, nauwkeurigheid, betrouwbaarheid en transparantie.

2A.1

Inschatting: type algoritme

2A.1.1 Wat voor type algoritme wordt gebruikt, of wat voor type algoritme gaat ontwikkeld worden?

Antwoord:

Benodigde expertise/rol voor beantwoording van deze vraag:
data scientist, ontwikkelaar algoritme, projectleider

De discussie over de keuze voor een bepaald type algoritme wordt uitgebreid gevoerd in het volgende onderdeel van het IAMA ([Deel 2B: Wat? | 'Algoritme - throughput'](#)). Toch komt deze vraag hier ook alvast aan bod. Wanneer er namelijk nog geen ruw idee bestaat over welk type algoritme ingezet gaat worden, zijn de volgende vragen van dit IAMA-deel, die over data gaan, niet goed te beantwoorden. Bij de beantwoording van deze vraag kan het handig zijn om al even te kijken naar de varianten die bij [vraag 2B.1](#) worden genoemd.

Afhankelijk van het antwoord op de vraag of er al een beeld is van het in te zetten algoritme, zijn er voor de discussie verschillende opties:

- Als er al een ruw (of meer omljnd) idee is van het in te zetten algoritme, kunnen de vragen hierna voor dat algoritme worden bediscussieerd.
- Als er verschillende te overwegen typen van algoritmes zijn, kunnen de vragen aan de orde komen voor de verschillende typen.
- Als er nog geen idee is over welk type algoritme gebruikt gaat worden, kan op dit punt gestopt worden met het gebruik van het IAMA. Pas als er een ruw idee is over het type algoritme, of een aantal verschillende opties, kan het IAMA verder worden ingezet.

2A.2

Databronnen en kwaliteit

2A.2.1 Wat voor type data gaat gebruikt worden als input voor het algoritme en uit welke bronnen is de data afkomstig? Indien geen gebruik wordt gemaakt van inputdata, ga door naar [onderwerp 2A.4](#).

Antwoord:

2A.2.2 Is de kwaliteit en betrouwbaarheid van de data voldoende voor de beoogde datatoepassing? Leg uit.

Antwoord:

2A.2

Databronnen en kwaliteit

Benodigde expertise/rol voor beantwoording van deze vraag: data scientist, ontwikkelaar algoritme, databeheerder/bronhouder

Aanwijzingen en toelichting

Tegenwoordig is iedereen bekend met het principe ‘garbage in = garbage out’. Deze uitspraak reflecteert het gegeven dat de vraag welke data gebruikt wordt als input voor het algoritme en de kwaliteit daarvan, bepalend is voor de uitkomsten uit het algoritme. Daarom is het belangrijk dat de data compleet en accuraat is. De datakwaliteit kan gecontroleerd worden op verschillende manieren, bijvoorbeeld met behulp van steekproeven. De vraag die hierbij centraal staat is: beschrijft de data het fenomeen dat onderzocht dient te worden? De data die wordt verzameld dient de juiste proxy te zijn voor hetgeen dat geïdentificeerd dient te worden.

Indien het gaat om een algoritme dat gebruik maakt van **trainingsdata** is het nodig om te onderzoeken waar de trainingsdata van afkomstig is en of deze van goede kwaliteit is. Ook is het dan van belang om na te gaan of de set met trainingsdata al eerder door wetenschappers is bekritiseerd als foutief of zelfs is teruggetrokken.

In de [Handreiking non-discriminatie by design](#) wordt op deze punten verder ingegaan (zie vooral onderdelen 2: dataverzameling; 3: datavoorbereiding). Het is goed om deze handreiking bij de discussie over deze vraag te betrekken. Hetzelfde geldt voor de [Richtlijnen voor het Toepassen van Algoritmen door Overheden](#) en voor de aan inputkwaliteit gestelde eisen in het [Toetsingskader Algemene Rekenkamer](#). Ook de FAIR en FACT-principes over kwaliteit van data zijn het bekijken waard.

2A.3

Bias / aannames in de data

2A.3.1 Welke aannames en bias liggen in de data besloten en hoe wordt de invloed daarvan op de output van het algoritme gecorrigeerd of anderszins ondervangen of gemitigeerd ([zie ook bijlage 2](#))?

Antwoord:

2A.3.2 Indien gebruik wordt gemaakt van trainingsdata: is de data representatief voor de context waarin het algoritme ingezet gaat worden?

Antwoord:

Zie voor een definitie van bias en een uitleg van verschillende vormen van bias de [Handreiking non-discriminatie by design](#).

2A.3

Bias / aannames in de data

Benodigde expertise/rol voor beantwoording van deze vraag: data scientist, ontwikkelaar algoritme, databasebeheerder

Aanwijzingen en toelichting

Bias (of 'vooringenomenheid') is een breed begrip; **bias in data kan verschillende verschijningsvormen hebben**. Het is belangrijk om bij de discussie naar deze verschillende verschijningsvormen te kijken en te onderzoeken hoe daarmee moet worden omgegaan.

Een heldere beschrijving van bias in data en de mogelijke verschijningsvormen ervan is te vinden in de [Handreiking non-discriminatie by design](#) (Onderdeel 1: probleemdefinitie).

Het [Toetsingskader Algemene Rekenkamer](#) bevat een groot aantal normen om bias in data tegen te kunnen gaan. Het is belangrijk dat de bij dit onderdeel van het IAMA betrokken teamleden deze handreiking en de door de ADR gestelde normen zorgvuldig in acht nemen.

De hiernavolgende toelichting en aanwijzingen bevatten vooral een aantal voorbeelden en hoofdpunten. In bijlage 2 bij het IAMA is ook nog een lijst is opgenomen met bronnen en voorbeelden van maatregelen die kunnen worden genomen om de effecten van bias in data te verzachten.

Een voorbeeld van bias dat in de Handreiking en in het Toetsingskader genoemd wordt, is **representatiebias**. Deze ontstaat wanneer bijvoorbeeld bepaalde groepen onder- of oververtegenwoordigd zijn in trainingsdata. Een bekend voorbeeld hiervan is gezichtsherkenningsoftware die getraind is met foto's van overwegend witte en mannelijke personen. Deze trainingsdata bevat daardoor een grote bias, met als gevolg dat het algoritme slecht getraind werd in het herkennen van donkere en vrouwelijke personen en veel fouten maakte die grote consequenties hadden. Het is daarom van groot belang om dit type bias in data te voorkomen.

Bij gebruikmaking van trainingsdata zijn ook nog andere factoren van belang om bias te voorkomen. Trainingsdata kan bijvoorbeeld een goede kwaliteit hebben, maar alsnog **niet geschikt zijn voor het specifieke algoritme en de doelstelling die met inzet van het algoritme wordt beoogd**. Om te kunnen beoordelen of de trainingsdata geschikt is moet worden gekeken naar de doelstelling van het betreffende algoritme en naar de aard van de trainingsdata. De vraag is daarbij of de trainingsdata inderdaad in staat is om het algoritme zodanig te trainen dat het de doelstelling kan vervullen. Het kan helpen om hierbij kort onderzoek te doen naar eerder gebruik van de set trainingsdata door wetenschappers.

Een voorbeeld dat laat zien waarom het belangrijk is om trainingsdata en doelstelling van het algoritme goed op elkaar aan te laten sluiten, is het voorbeeld van een algoritme dat had geleerd om husky's en wolven van elkaar te onderscheiden. Daarbij was het algoritme getraind met evenwichtige data die voor de helft uit afbeeldingen van husky's en voor de helft uit afbeeldingen van wolven bestonden. Het neurale netwerk had echter geleerd om het verschil te herkennen door te signaleren dat afbeeldingen van husky's vaker een groene omgeving hebben (bijvoorbeeld doordat ze worden gefotografeerd in het gras) en de ander vaker in een witte omgeving (sneeuw). Er was dus nog steeds een bias, maar dan een die was gericht op de achtergrond van de afbeeldingen. Daardoor leerde het algoritme weliswaar verschillen in de afbeeldingen herkennen, maar ging het niet om verschillen die relevant waren vanuit het perspectief van het doel (het onderscheiden van husky' en wolven). Met name bij machine learning is het dus van belang om de dataset heel precies vorm te geven om voldoende specifiek te kunnen definiëren wat de machine leert.

Van belang is hiernaast of de **dataset compleet en accuraat** is. Als enerzijds een algoritmische regel wordt bedacht om mensen een uitkering te geven, maar vervolgens niet alle voor het doel van de regel relevante personen in een dataset zijn opgenomen, kan de toepassing van het algoritme alsnog tot bias leiden.

2A.4 Beveiliging en archivering

2A.4.1 Is de data voldoende beveiligd? Maak hierin onderscheid tussen de inputdata en de outputdata.

Antwoord:

Besteed bij de beantwoording van deze vraag in ieder geval aandacht aan de volgende punten:

- Is de data voldoende beschermd voor eventuele aanvallen?
- Zijn er adequate maatregelen genomen om toegang te organiseren voor de (groepen) mensen die hiertoe bevoegd zijn?
- Vindt logging plaats om toegang en gebruik van data te monitoren? Dit om eventuele bedreigingen van binnen de organisatie te voorkomen en/of te herleiden.
- Zijn er voldoende maatregelen genomen voor het beschermen van de identiteit van de data, zoals het anonimiseren of pseudonimiseren van persoonsgegevens?

2A.4

Beveiliging en archivering

2A.4.2 Is er controle op de toegang tot de data? Maak hierin onderscheid tussen de inputdata en de outputdata.

Antwoord:

2A.4.3 Hoe worden relevante regels over archivering in acht genomen, zoals die in de Archiefwet zijn vastgelegd?

Antwoord:

2A.4

Beveiliging en archivering

Benodigde expertise/rol voor beantwoording van deze vraag: data scientist, ontwikkelaar algoritme, databeheerder

Aanwijzingen en toelichting

Bij het bediscussiëren van deze vragen is het nodig om de [Baseline Informatiebeveiliging Overheid \(BIO\)](#) in acht te nemen. Ook het Toetsingskader algoritmes is van belang, omdat daarin beheersmaatregelen uitgebreid aan bod komen die een organisatie heeft getroffen om ervoor te zorgen dat de IT-systemen betrouwbaar en integer zijn (IT General Controls). De belangrijkste toetsingskaders voor de IT General Controls zijn de internationale norm ISO/IEC 27002 en de BIO. Ook het [Toetsingskader Algemene Rekenkamer](#) bevat een aantal specifieke normen die betrekking hebben op de informatiebeveiliging. Deze moeten bij de discussie en besluitvorming over de ontwikkeling en inzet van een algoritme zorgvuldig in acht worden genomen.

Waar relevant, moeten de regels over archivering in acht worden genomen zoals die in de Archiefwet zijn vastgelegd. Hiermee voorkom je onder meer dat data langer bewaard wordt dan wettelijk is toegestaan.

Deel 2B: Wat?

Algoritme – throughput

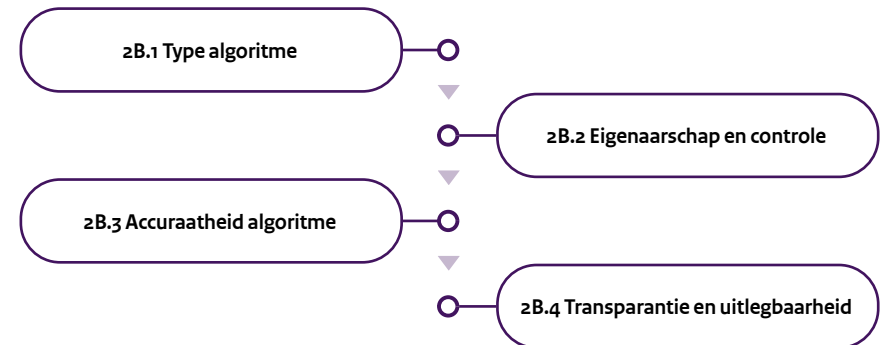
Inleiding

Ook deel 2b van de IAMA gaat over het ‘Wat?’ van het project ([zie de inleiding op deel 2 het IAMA](#)). Het algoritme zelf staat bij deze set van vragen centraal. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om de vraag wat voor type algoritme gebruikt wordt en wat de randvoorwaarden zijn voor verantwoorde inzet van het algoritme. Zie voor meer informatie de inleiding bij [deel 2 van het IAMA](#).

Instructie

Lees voor het bediscussiëren en beantwoorden van de vraag steeds eerst de toelichting (die volgt na de vraag). Per vraag staat in de toelichting ook vermeld wie binnen het team in ieder geval aanwezig moeten zijn bij de bespreking.

In dit deel komen de volgende vier onderwerpen aan bod:

2B.1 Type algoritme

2B.1.1 Type algoritme: wat voor soort algoritme wordt gebruikt of gaat worden gebruikt? Hoe werkt het?

Onderscheid tussen:

- A. Een niet-zelflerend algoritme, waarin de mens de regels specificeert die de computer moet volgen
- B. Een zelflerend algoritme, waarin de machine zelf leert over de patronen in de data (machine learning)

Antwoord:

2B.1.2 Waarom wordt voor dit type algoritme gekozen?

Antwoord:

2B.1 Type algoritme

2B.1.3 Waarom is dit type algoritme het meest geschikt om de bij [vraag 1.2](#) geformuleerde doelstellingen te bereiken?

Antwoord:

2B.1.4 Welke alternatieven zijn er en waarom zijn die minder passend of bruikbaar?

Antwoord:

2B.1 Type algoritme

Benodigde expertise/rol voor beantwoording van deze vraag: data scientist, ontwikkelaar algoritme, projectleider

Aanwijzingen en toelichting

Een voorbeeld van een **niet-zelflerend algoritme** is een algoritme dat controleert of een parkeerboete correct is betaald. Hierbij zou een mens bijvoorbeeld kunnen specificeren dat ‘als het betalingskenmerk bij de transactie overeenkomt met een openstaande boete én het bedrag dat gestort is op de rekening gelijk is aan het boetebedrag, de parkeerboete correct is betaald’. Op basis van dit algoritme kan automatisch een betalingsbevestiging gestuurd worden aan de persoon waar de boete aan gekoppeld was. Een ander voorbeeld is een algoritme voor fraudesignalering, waarbij een expert specificeert dat ‘als er in het afgelopen jaar meer dan drie fouten zitten in de aangeleverde administratieve informatie, het systeem een signaal moet afgeven dat er nader onderzoek gedaan moet worden naar dit dossier’.

Een voorbeeld van een **zelflerend algoritme** is een algoritme dat op basis van gelabelde voorbeeldfoto's leert of een foto een hond of een kat toont. Een ander voorbeeld is een algoritme dat op basis van verkoopcijfers en klantgegevens leert hoe bepaalde klanteigenschappen samenhangen met de verkoop aan deze klanten. In het voorbeeld over fraudesignalering hierboven kan bijvoorbeeld ook een zelflerend algoritme worden ingezet, bijvoorbeeld doordat het systeem, op basis van voorbeelden van fraude en niet-fraude, zo wordt ingericht dat het kan leren welke eigenschappen en gedragskenmerken samen blijken te hangen met fraude.

Essentieel is dat bij **niet-zelflerende algoritmen de mens zelf specificeert hoe de computer moet werken**, terwijl bij **zelflerende algoritmen de mens alleen specificeert wat de computer moet leren en hoe deze mag leren** (type algoritme). NB: We erkennen dat er veel discussie bestaat over de definitie van zelflerende en niet-zelflerende algoritmen. Gezien het beoogde doel van het IAMA kiezen we in dit geval voor de eerder gegeven definitie.

Er zijn veel varianten van zelflerende algoritmen. Te denken is bijvoorbeeld aan meer traditionele algoritmen die werken op basis van lineaire of logistische regressie, maar ook aan modernere algoritmen zoals een ‘decision tree’ of een Support Vector Machine (SVM), of deep-learningalgoritmen zoals convolutionele neurale netwerken.

Een kort overzicht van verschillende mogelijke algoritmen is te vinden in de [Richtlijnen voor het Toepassen van Algoritmen door Overheden](#). Daarin worden (niet-uitputtend) vijf verschillende typen algoritmen genoemd: eenvoudige beslisboom, eenvoudige rule-based, lineaire regressie, logistische regressie en deep learning. Alleen de ‘eenvoudige rule-based’-algoritme kan een niet-zelflerend algoritme zijn, namelijk als de mens zelf de ‘rules’ moet specificeren. De andere algoritmen zijn allemaal voorbeelden van zelflerende algoritmen.¹⁰

2B.1 Type algoritme

De reden waarom het **onderscheid tussen deze twee hoofdtypen relevant** is, is dat ze verschillende vragen oproepen over de inzet van een algoritme. Als een mens specificeert wat de machine moet doen, is het relevant om te reflecteren op de mensen die deze regels specificeren, op het (leer)proces dat zij doorlopen hebben om tot deze kennis te komen, en op de kwaliteit en legitimiteit van de keuzes die ze hierbij maken. Voor dit type algoritme zijn vragen relevant als 'biedt de menselijke expertise genoeg fundament om het systeem op deze manier vorm te geven?', 'is er onder experts consensus dat deze "regels" gefundeerd zijn en goed van toepassing zijn op de context waarin het gebruikt wordt?', en 'hoe is geborgd dat er menselijke expertise beschikbaar blijft om de kwaliteit en geschiktheid van deze regels in de toekomst te kunnen beoordelen?'. Voor de zelflerende algoritmen moet de reflectie vooral gaan over de 'machine', hoe deze kan leren, op basis waarvan, en of dat proces geschikt is voor de context waarin het algoritme gebruikt zou moeten worden.

2B.2

Eigenaarschap en controle

2B.2.1 Indien het algoritme is ontwikkeld door een externe partij: zijn er heldere afspraken gemaakt over eigenaarschap en beheer van het algoritme? Wat zijn die afspraken?

Antwoord:

Benodigde expertise/rol voor beantwoording van deze vraag: opdrachtgever, projectleider, jurist

Aanwijzingen en toelichting

In sommige gevallen kiest een overheidsorganisatie ervoor om een algoritme te laten ontwikkelen door een marktpartij. In dat geval moeten er duidelijke afspraken worden gemaakt over eigenaarschap van het algoritme en de controle daarover. Denk hierbij ook aan de impact van mogelijke updates van het algoritme die door worden uitgevoerd door de externe partij. Daarnaast is het eigenaarschap belangrijk voor de uitlegbaarheid van het algoritme: ook wanneer het algoritme is ontwikkeld door een derde partij, moet de organisatie die het algoritme uiteindelijk inzet, uitleg kunnen geven over de werking ervan. Op dit punt kan ook worden teruggekeken naar [deel 1](#), waarin discussie is gevoerd over de verantwoordelijkheden rondom de ontwikkeling en de inzet van het algoritme.

Zie op dit punt ook het [Toetsingskader Algemene Rekenkamer](#).

2B.3

Accuraatheid algoritme

2B.3.1 Wat is de accuraatheid van het algoritme, en op basis van welke evaluatiecriteria is deze accuraatheid bepaald?

Antwoord:

2B.3.2 Is de mate van accuraatheid (vraag 2B.3.1) acceptabel voor de manier waarop het algoritme ingezet zal worden?

Antwoord:

2B.3.3 Hoe wordt het algoritme getest?

Antwoord:

2B.3

Accuraatheid algoritme

2B.3.4 Welke maatregelen kunnen worden getroffen om de risico's van reproductie of zelfs versterking van biases tegen te gaan (bijv. andere sampling-strategie, feature modification, ...)?

Antwoord:

2B.3.5 Welke aannames liggen ten grondslag aan de selectie en weging van de indicatoren? Zijn die aannames terecht? Waarom wel/niet?

Antwoord:

2B.3.6 Hoe vaak/erg zit het algoritme ernaast? (bijv. in termen van aantal false positives, false negatives, R-squared, ...)

Antwoord:

2B.3

Accuraatheid algoritme

Benodigde expertise/rol voor beantwoording van deze vraag: data scientist, ontwikkelaar algoritme, domeinexpert (medewerker met domeinkennis op het gebied waar het algoritme toegepast gaat worden)

Aanwijzingen en toelichting

Een algoritme komt op basis van inputdata en regels dat het volgt tot bepaalde resultaten. **Het is wenselijk dat deze resultaten zo vaak als mogelijk daadwerkelijk correct zijn.** Zoals bij [2B.1](#) beschreven is onderscheid te maken tussen niet-zelflerende en zelflerende algoritmen. Voor beide typen algoritmen is ‘**accuraatheid**’ belangrijk. Voor beide typen is het bovendien nodig om in te kunnen schatten hoe vaak het algoritme het bij het rechte eind zal hebben en hoe vaak het algoritme ernaast zit. De methoden om de accuraatheid te beoordelen verschillen echter van elkaar. Dit heeft te maken met het feit dat bij niet-zelflerende algoritmen de accuraatheid van de door mensen gespecificeerde regels beoordeeld dient te worden, terwijl bij zelflerende algoritmen de accuraatheid van de door de machine geleerde regels beoordeeld dient te worden. Hieronder wordt dit aan de hand van een eenvoudig voorbeeld nader toegelicht.

Bij **niet-zelflerende algoritmen** gaat het om de **accuraatheid van de regels die door mensen gespecificeerd zijn**. Ter illustratie kan het voorbeeld dienen van het algoritme dat controleert of een verkeersboete correct is betaald (zie toelichting bij [vraag 2B.1](#)). Hierbij zou een mens bijvoorbeeld kunnen specificeren dat ‘als het betalingskenmerk bij de transactie overeenkomt met een openstaande boete én het bedrag dat gestort is op de rekening gelijk is aan het boetebedrag, de parkeerboete correct is betaald’. Het algoritme kan twee uitkomsten geven: [1] de boete is wél correct betaald of [2] de boete is niet correct betaald. Om een uitspraak te doen over de accuraatheid van dit algoritme zou gekeken moeten worden naar vier situaties die zich kunnen voordoen:

- A. Gevallen waarin de boete in werkelijkheid correct betaald is én het algoritme aangeeft dat het correct betaald is (zogenaamde ‘true positives’)
- B. Gevallen waarin de boete in werkelijkheid niet correct betaald is, maar het algoritme aangeeft dat het wel correct betaald is (zogenaamde ‘false positives’)
- C. Gevallen waarin de boete in werkelijkheid niet correct is betaald én het algoritme aangeeft dat het niet correct betaald is (zogenaamde ‘true negatives’)
- D. Gevallen waarin de boete in werkelijkheid wel correct betaald is, maar het algoritme aangeeft dat het niet correct betaald is (zogenaamde ‘false negatives’).

Het algoritme kan als 100% accuraat getypeerd worden als het altijd ‘true positives’ en ‘true negatives’ teruggeeft. Met andere woorden: als de boete correct betaald is komt het algoritme ook altijd tot die conclusie, en als de boete niet correct is betaald komt het algoritme ook altijd tot die conclusie.

In de praktijk kan het echter zo zijn dat de geprogrammeerde regels niet altijd tot de gewenste resultaten leiden. Stel bijvoorbeeld voor dat het algoritme enkel naar het betalingskenmerk kijkt in het specifiek daarvoor bestemde betalingskenmerk veld, en niet naar het opmerkingenveld. Alle transacties van personen die in de praktijk het betalingskenmerk typen in het opmerkingenveld zouden dan onterecht als ‘niet correct betaald’ worden aangemerkt (‘false negative’). Het is dan nodig om te onderzoeken en te bediscussiëren of [1] aanpassingen aan het algoritme noodzakelijk zijn en/of [2] dit niveau van accuraatheid acceptabel zou zijn in de context waarin het algoritme ingezet zou worden.

Bij **niet-zelflerende algoritmen** is het daarnaast belangrijk om **alle mogelijke situaties zo goed mogelijk in kaart te brengen**, om vervolgens te **beoordelen of het algoritme in al die gevallen tot de gewenste resultaten leidt**. Om de accuraatheid te beoordelen is het belangrijk dat betrokkenen het vermogen hebben om alle mogelijke situaties en de interactie met het algoritme in kaart te brengen; dit proces vraagt om voldoende menselijke reflectie.

2B.3

Accuraatheid algoritme

Voor **zelflerende algoritmen** zijn er andere mogelijkheden om de accuraatheid te beoordelen. Ter illustratie kan worden gewezen op een algoritme dat foto's van honden en katten te zien krijgt en dient te leren op welke foto's er een hond staat en op welke foto's een kat. Een veelgebruikte benadering bij het ontwikkelen van dit algoritme is dat de ontwikkelaars het algoritme mogen 'trainen' op een deel van alle foto's, en mogen 'testen' op een set ongeziene foto's. Voor deze nog niet eerder geziene testset kan beoordeeld worden in hoeveel gevallen het algoritme het juiste resultaat heeft gegeven.

Meer specifiek kan ook hier beoordeeld worden hoeveel true positives, true negatives, false positives en false negatives er zijn. De meest eenvoudige maat voor accuraatheid is wederom het aantal true positives en true negatives ten opzichte van alle beoordeelde gevallen. Deze maat voor accuraatheid is echter niet altijd de meest wenselijke. Stel bijvoorbeeld dat een algoritme moet inschatten of een persoon een dodelijke ziekte heeft. In dat geval is het voor mensen essentieel dat het algoritme niet aangeeft dat er niks aan de hand is, terwijl de persoon dodelijk ziek is. Een zogenaamde 'false negative' weegt duidelijk heel zwaar in deze situatie. Een ogenschijnlijk hoge accuraatheid van 99% zegt dan ook weinig, als dit in de praktijk betekent dat er vele mensenlevens verloren gaan. Voor een dergelijk algoritme kan het dus nodig zijn om een andere accuraatheidsmaat/prestatiemaat tot uitgangspunt voor de discussie te nemen. Bovendien is het van belang dat het voor het beoordelen van de accuraatheid van een zelflerend algoritme essentieel is dat de trainingsset en testset representatief zijn voor de context waarin het algoritme ingezet gaat worden.

Bovenstaande voorbeelden hebben betrekking op algoritmen met een binaire uitkomst ('wel' of 'niet', '1' of '0'). In de praktijk zijn er uiteraard ook algoritmen die als mogelijke uitkomsten een continue schaal hebben, of meer dan twee categorieën. Voor deze algoritmen zijn er ook accuraatheidsmaten, zoals de relatief bekende R^2 voor lineaire regressies, maar deze maten zijn doorgaans technisch complexer en zijn derhalve niet in deze toelichting uitgewerkt. De fundamentele vraag blijft echter hetzelfde: in welke mate is het algoritme accuraat en is deze mate van accuraatheid acceptabel in de context waarin het algoritme ingezet wordt?

Op de hiervoor beschreven noodzaak van discussie over accuraatheid en de risico's van niet-accurate algoritmen als het gaat om het bevestigen of versterken van bias en discriminatie wordt ook ingegaan in de [Handreiking non-discriminatie by design](#). Hierin kan ook meer toelichting worden gevonden op de hierboven genoemde punten. Daarnaast kan op dit punt aansluiting worden gezocht bij de normen die zijn neergelegd in het [Toetsingskader Algemene Rekenkamer](#). Het evalueren of een algoritme doet wat het beoogt te doen, is een reguliere stap in het dataverwerkingsproces, bijvoorbeeld binnen CRISP-DM. De [JenV-richtlijnen](#) besteden hier verdere aandacht aan, dus daar kan te rade worden gegaan voor meer informatie over de keuze voor data-analysetechnieken en datamining (waarbij CRISP-DM als uitgangspunt wordt gehanteerd).

2B.4

Transparantie & uitlegbaarheid

2B.4.1 Is het duidelijk wat het algoritme doet, hoe het dit doet, en op basis waarvan (welke data) het dit doet? Leg uit.

Antwoord:

2B.4.2 Voor welke personen en groepen binnen en buiten de eigen organisatie wordt de werking van het algoritme transparant gemaakt en hoe gebeurt dit?

Antwoord:

2B.4

Transparantie & uitlegbaarheid

2B.4.3 Voor welke doelgroepen moet het algoritme uitlegbaar zijn?

Antwoord:

2B.4.4 Kan de werking van het algoritme voor de bij vraag B.4.3 geïdentificeerde doelgroepen op een voldoende begrijpelijke manier worden uitgelegd?

Antwoord:

NB: Op publiekscommunicatie en openbaarheid wordt hierna afzonderlijk ingegaan, in onderdeel 3.3.

2B.4

Transparantie & uitlegbaarheid

Benodigde expertise/rol voor beantwoording van deze vraag: projectleider, data scientist, ontwikkelaar algoritme, communicatieadviseur, jurist, strategisch adviseur ethiek

Aanwijzingen en toelichting

Een veelgehoorde term in verband met transparantie van algoritmes is ‘black box’. Deze term omschrijft een algoritme dat volledig intransparant is: alleen duidelijk is welke data erin gaat en welk resultaat eruit komt. Wat er in het algoritme gebeurt en waar het algoritme uit bestaat is niet duidelijk. Een ‘black box’ algoritme is uiteraard ongewenst. Waar het gaat om transparantie en uitlegbaarheid van algoritmen is een ruime hoeveelheid aanwijzingen beschikbaar in andere instrumenten. De discussie over deze onderwerpen kan dan ook primair op basis van die instrumenten worden gevoerd.

Volgens de [Richtlijnen voor het Toepassen van Algoritmen door Overheden](#) kunnen **transparantie** en **uitlegbaarheid** als volgt van elkaar worden onderscheiden. Bij (‘technische’) transparantie gaat het om inzicht in de algoritmische methode die wordt toegepast (beslisboom, neurale netwerk), de broncode, hoe het algoritme is getraind, alsook de data, invoervariabelen, parameters en drempelwaarden die worden gebruikt etc. Bij **uitlegbaarheid** gaat het om het in begrijpelijke taal kunnen uitleggen van de uitkomsten van data-analyses en hoe deze tot stand zijn gekomen.

In de genoemde Richtlijnen wordt daarnaast onderscheid gemaakt tussen ‘**interne transparantie**’ (d.w.z. transparantie binnen de organisatie en ten behoeve van de interne en externe controleurs, toezichhouders, rechters en betrokkenen (namelijk geïdentificeerde of identificeerbare personen wiens persoonsgegevens door algoritmen worden verwerkt) en ‘**externe transparantie**’ (d.w.z. transparantie naar buiten toe, naar het algemene publiek). Bij de

interne uitlegbaarheid wordt in de Richtlijnen en in het [Toetsingskader Algemene Rekenkamer](#) ook het belang van **collegiale uitlegbaarheid** benadrukt, d.w.z. de noodzaak voor teams om volledige toegang tot en inzicht te hebben in elkaars documentatie, beslissingen en code. Zeker moet worden gesteld dat die conform de gestelde normen wordt gewaarborgd. Externe transparantie wordt in het [Toetsingskader Algemene Rekenkamer](#) ook wel **publieke uitlegbaarheid** genoemd.

NB: deze ‘externe transparantie’ of ‘publieke uitlegbaarheid’ is in dit IAMA gevat onder de vragen over ‘communicatie’ in [deel 3](#).

In welke mate uitlegbaarheid en transparantie nodig zijn, is volgens de Richtlijnen afhankelijk van (1) de impact van het algoritme op de beslissing, de uitkomst en de burger; (2) de mate van autonomie bij de besluitvorming (d.w.z., de mate waarin menselijke betrokkenheid is gegarandeerd; en (3) het type en de complexiteit van het algoritme. Een nadere toelichting op deze elementen en de manier waarop zij de discussie over transparantie en uitlegbaarheid beïnvloeden is te vinden in de genoemde Richtlijnen, die op hun beurt ook verwijzen naar de [Ethische Richtsnoeren voor betrouwbare Kunstmatige Intelligentie](#) van de EU. Bij de discussie over deze vraag kan daarnaast aansluiting worden gezocht bij het [Toetsingskader Algemene Rekenkamer](#), waarin verschillende normen over ‘begrijpelijkheid’, transparantie en uitlegbaarheid zijn opgenomen.

Wanneer het om transparantie gaat, is ook de term herleidbaarheid van belang. Herleidbaarheid betekent dat duidelijk is hoe een algoritme tot een bepaald resultaat is gekomen. Zie de tweede vraag van dit onderdeel: 'Is transparant wat het algoritme doet, hoe het dit doet, en op basis waarvan (welke data) het dit doet?'.

Herleidbaarheid speelt een belangrijke rol in de FAIR-principes. De FAIR-principes gaan over traceerbaarheid, toegankelijkheid, interoperabiliteit en herbruikbaarheid.

NB: in het IAMA corresponderen de genoemde drie aspecten met de hierna te bespreken aspecten van de invloed van het algoritme op de beoogde maatregelen/beslissingen en de context ([zie deel 3](#)), ook in relatie tot de invloed op grondrechten ([zie deel 4](#)), en met de vragen over het type algoritme ([zie deel 2B](#)). De genoemde factoren kunnen ook de in de richtlijnen vermelde invloed hebben op de wijze en aard van de communicatie over het algoritme, te bespreken in [deel 3](#).

Tot slot is in de [Richtlijnen voor het Toepassen van Algoritmen door Overheden](#) en publieksvoorlichting over data-analyses een concrete checklist opgenomen om uitlegbaarheid te garanderen.

Deel 3: Hoe?

Implementatie, gebruik en toezicht – output

Inleiding

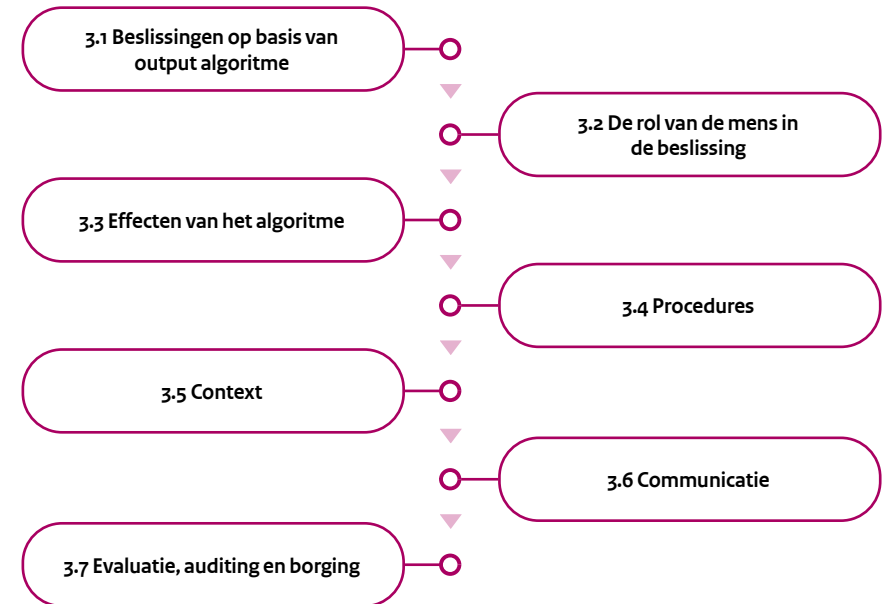
Een algoritme als zodanig zorgt niet voor ongewenste effecten. Die worden altijd veroorzaakt door implementatie, inzet of toepassing van het algoritme, door de context waarin het algoritme wordt ingezet en door de beslissingen en maatregelen die worden gekoppeld aan de output van het algoritme.

Deel 3 gaat dan ook over de implementatie en het gebruik van het betreffende algoritme, dus over de (omgang met) de ‘output’ van het algoritme. De werkwijze is besproken in de inleiding bij het IAMA.

Instructie

Lees voor het bediscussiëren en beantwoorden van de vraag steeds eerst de toelichting (die volgt na de vraag). Per vraag staat in de toelichting ook vermeld wie binnen het team in ieder geval aanwezig moeten zijn bij de bespreking.

In dit deel komen de volgende zeven onderwerpen aan de orde:

Vul hier in welke personen dit onderdeel invullen. Vermeld daarbij ook hun functie.

Deel 3: Hoe?

Implementatie, gebruik en toezicht – output

Deel 3 bouwt voort op/sluit aan bij:

- [Handreiking non-discriminatie by design \(onderdelen 5: implementatie en 6: evaluatie\)](#)

In dit onderdeel van de handreiking komen soortgelijke punten aan de orde als in het onderhavige deel van het IAMA, maar dan specifiek gericht op het aanpakken van bias of ongelijke behandeling in de data. De handreiking kan dan ook worden gebruikt als verdieping en nadere toelichting bij de hieronder geformuleerde vragen.

- [Richtlijnen voor het Toepassen van Algoritmen door Overheden](#)

In deze richtlijnen staan vooral de thema's transparantie, uitlegbaarheid, validatie en verantwoording centraal. Deze richtlijnen zijn waardevol bij de discussie over vragen die op deze onderwerpen betrekking hebben. Als uitgangspunt wordt in deze richtlijnen genomen dat de mate van transparantie, uitlegbaarheid en verantwoording samenhangt met de mate van impact, de autonomie en de complexiteit van het algoritme. Deze verschillende aspecten worden in de richtlijnen verder uitgewerkt, en die uitwerking kan in de discussies over de hierna volgende vragen worden betrokken. Daarnaast wordt in de richtlijnen een aantal specifieke aanknopingspunten geboden waar het gaat om de communicatie over de werking en inzet van algoritmes naar een breder publiek (van niet-experts). Deze aanknopingspunten zijn relevant waar het gaat om de vragen over communicatie in dit deel van het IAMA.)

- [Ethische Richtsnoeren voor betrouwbare Kunstmatige Intelligentie](#)

Deze in EU-verband opgestelde richtsnoeren besteden onder meer aandacht aan informatievoorziening en communicatie over de werking van algoritmen en aan de (menselijke) controle en toezicht op de inzet van deze AI-systemen, waarmee uitdrukkelijk rekening moet worden gehouden met de specifieke context waarin deze systemen worden ingezet. Deze punten zijn ook relevant bij de beantwoording van vragen over de implementatie van een algoritme, dus het kan goed zijn op dit punt de richtsnoeren te bestuderen.

- [Code Goed Digitaal Openbaar Bestuur](#)

In de Code Goed Digitaal Bestuur wordt nader aandacht besteed aan het onderwerp 'verantwoordelijkheid', waarbij het gaat om onder meer aanspreekbaarheid van uitvoerders, verantwoording, controleerbaarheid, toezicht, integriteit en menselijke eindverantwoordelijkheid. Ook worden hierin voorbeelden genoemd van acties om de organisatie zo in te richten dat deze waarden worden geborgd. Deze toelichtingen en voorbeelden kunnen worden betrokken in de discussie over de vragen in dit deel.

3.1

Beslissingen op basis van output algoritme

3.1.1 Wat gebeurt er met de uitkomsten van het algoritme?
Welke beslissingen worden daarop gebaseerd?

Antwoord:

Benodigde expertise/rol voor beantwoording van deze vraag: projectleider, domeinexpert, CISO of CIO, strategisch adviseur ethiek, jurist, opdrachtgever

Aanwijzingen en toelichting

Een algoritme als zodanig zorgt niet voor ongewenste effecten. Die worden altijd veroorzaakt door implementatie, inzet of toepassing van het algoritme en door de beslissingen en maatregelen die worden gekoppeld aan de output van het algoritme. Dit onderdeel ziet op die implementatie en vraagt uit welke effecten en maatregelen volgen op de output van het algoritme.

Het gaat er bij deze vraag vooral om te bediscussiëren **welke (soorten van) beslissingen** gebaseerd kunnen worden op de output van een algoritme. Die beslissingen kunnen van diverse aard zijn: het kan gaan om beschikkingen van bestuursrechtelijke aard, maar bijvoorbeeld ook om het nemen van beleidsmaatregelen of om de inzet van publieke middelen.

3.2

De rol van de mens in de beslissing

3.2.1 Welke rol spelen mensen bij het nemen van beslissingen op basis van de output van het algoritme ('human in the loop') en hoe worden zij in staat gesteld om die rol te spelen?

Antwoord:

3.2.2 Is er nu en in de toekomst voldoende gekwalificeerd personeel aanwezig om het algoritme te beheren, te herzien en aan te passen indien gewenst/nodig?

Antwoord:

3.2

De rol van de mens in de beslissing

Benodigde expertise/rol voor beantwoording van deze vraag: projectleider, data scientist, HR-medewerker, strategisch adviseur ethiek

Aanwijzingen en toelichting

In het algemeen wordt het belangrijk gevonden dat mensen voldoende controle hebben over de output die een algoritme genereert. Die controle kan in verschillende stadia worden uitgevoerd. Zo laat dit IAMA al zien dat het essentieel is dat mensen nauw betrokken zijn bij de keuze voor een algoritme als instrument voor besluit- of beleidsvorming en bij de vormgeving van dat algoritme.

Ook als een algoritme eenmaal geïmplementeerd wordt, is menselijke tussenkomst van belang. In sommige gevallen is het mogelijk om besluitvorming volledig te automatiseren, zodat de output van een algoritme direct een (juridisch bindend) besluit genereert. Ook in die gevallen wordt menselijke interventie meestal nodig gevonden, al is het maar in de vorm van voldoende controle en toezicht.

De noodzaak van menselijke betrokkenheid blijkt vooral uit de [Ethische Richtsnoeren voor betrouwbare Kunstmatige Intelligentie](#) die in EU-verband zijn opgesteld. Daarin wordt uitgebreid ingegaan op menselijke tussenkomst bij beslissingen op basis van de output van een algoritme. Uitgangspunt is daarbij dat **mensen steeds onderbouwde, autonome beslissingen moeten kunnen nemen** ten aanzien van algoritmische output. Ze moeten de kennis en hulpmiddelen hebben om algoritmes te kunnen begrijpen en er in bevredigende mate mee te kunnen omgaan, en ze moeten, indien nodig, in staat worden gesteld het systeem redelijkerwijs zelf te controleren of aan te vechten.

Volgens de [Ethische Richtsnoeren voor betrouwbare Kunstmatige Intelligentie](#) is het daarnaast essentieel dat mensen steeds betrokken zijn bij het nemen van beslissingen of maatregelen op basis van een algoritme. Volgens de richtsnoeren is het eigenlijk noodzakelijk dat mensen in alle fasen van de levenscyclus van een algoritme (dus van ontwerp tot implementatie en toezicht) betrokken zijn en kunnen interveniëren. Dit heet ‘human in the loop’. Er zijn daarnaast ook andere begrippen die menselijke interventie kunnen afdekken, zoals ‘human on the loop’ en ‘human in command’; deze begrippen worden in de richtsnoeren nader uitgelegd.

Impact kan ook door andere factoren dan het algoritme zelf worden bepaald. Wanneer een algoritme bijvoorbeeld alleen invloed heeft op de efficiëntie van de interne werkprocessen van een rechtbank, is de impact anders dan wanneer een algoritme wordt ingezet voor een vergaand geautomatiseerd besluitvormingsproces waardoor miljoenen burgers worden geraakt. De mate van impact van een algoritme heeft ook te maken met de rol van de mens bij het nemen van beslissingen op basis van een algoritme.

Als de output van een algoritme niet direct bepalend is voor een beslissing, maar een mens de uiteindelijke beslissing neemt, moet in ieder geval worden gegarandeerd dat deze beslissingen op een verantwoorde en zorgvuldige manier worden genomen. Daarbij moet onder meer rekening wordt gehouden met het risico van vooringenomenheden bij beslissingen die zijn gebaseerd op de output van een algoritme ([zie daarvoor de toelichting bij vraag 2a.3](#)).

Het vereiste van ‘betekenisvolle menselijke tussenkomst’ wordt ook uitgewerkt in het [Toetsingskader Algemene Rekenkamer](#). Dit toetsingskader vergt daarbij vooral een adequate en voldoende uitgebreide beschrijving van die menselijke tussenkomst.

3.3

Effecten van het algoritme

3.3.1 Wat zullen de effecten zijn van de inzet van het algoritme voor burgers en hoe wordt rekening gehouden met de ‘menselijke maat’ bij het nemen van beslissingen op basis van de output van het algoritme?

Antwoord:

3.3.2 Welke risico’s voor stigmatiserende, discriminerende of anderszins schadelijke of nadelige effecten zijn er voor de burger en hoe zullen die worden bestreden of gemitigeerd?

Antwoord:

3.3.3 Hoe zullen de verwachte effecten bijdragen aan de oplossing van het probleem dat de aanleiding is voor de ontwikkeling/inzet van het algoritme ([zie vraag 1.1](#)) en het bereiken van de daarbij gestelde doelen ([zie vraag 1.2](#))?

Antwoord:

3.3.4 Hoe verhouden de verwachte effecten zich tot de waarden die worden gediend ([zie vraag 1.3](#))? Welke risico’s zijn er dat bepaalde waarden onder druk komen te staan en hoe wordt daarmee dan omgegaan?

Antwoord:

3.3

Effecten van het algoritme

Benodigde expertise/rol voor beantwoording van deze vraag: projectleider, data scientist, HR-medewerker, strategisch adviseur ethiek, opdrachtgever, evt. burgerpanel of belangengroep

Aanwijzingen en toelichting

Dit onderdeel is er op gericht om scherp te krijgen of – gelet op de output die het algoritme zal genereren – het algoritme kan tegemoetkomen aan de verwachtingen. Bij het beantwoorden van deze vraag moet gebruik worden gemaakt van de antwoorden op de vragen over ‘[Aanleiding](#)’ (1.1), ‘[Doelstellingen](#)’ (1.2) en ‘[Waarden](#)’ (1.3) uit Deel 1 van de IAMA.

Daarnaast is het belangrijk om te bepalen hoe groot en van welke aard de impact van de output van het algoritme is, mede in het licht van de in deel 1 geïdentificeerde publieke waarden en individuele belangen. De impact kan beperkt zijn (bijvoorbeeld bij een algoritme van puur beschrijvende aard), maar de output van het algoritme kan ook een grote rol spelen (bijvoorbeeld bij een voorschrijvend algoritme dat direct bepaalt welk besluit wordt genomen en daarmee vrijwel rechtstreeks rechtsgevolgen genereert).

Ten aanzien van het in kaart brengen van de potentiële impact van een algoritme worden verschillende normen gesteld in het [Toetsingskader Algemene Rekenkamer](#). Het is van belang om deze normen in de discussie te betrekken.

Meer informatie over impact is ook te vinden in de [Richtlijnen voor het Toepassen van Algoritmen door Overheden](#). Daarin wordt aangegeven dat een algoritme op vier verschillende niveaus kan worden ingezet: beschrijvend, diagnostisch, voorspellend en voorschrijvend. Dit is relevant om de aard van de impact van het algoritme te bepalen: een voorschrijvend algoritme heeft doorgaans meer impact op een beslissing (en daarmee meer rechtsgevolgen) dan een beschrijvend algoritme.

Specifiek ten aanzien van (het identificeren en voorkomen van) mogelijk discriminatoire impact van inzet van een algoritme is ook veel informatie te vinden in de [Handreiking non-discriminatie by design](#).

3.4 Procedures

3.4.1 Via welke procedures zullen beslissingen op basis van het algoritme worden genomen?

Antwoord:

3.4.2 Hoe worden verschillende relevante actoren (bestuurlijke en politiek verantwoordelijken, burgers) bij de besluitvorming betrokken?

Antwoord:

3.4.3 Hoe wordt gegarandeerd dat in deze procedures wordt voldaan aan de eisen van goed en behoorlijk bestuur en – waar nodig – rechtsbescherming?
Hebben burgers een effectieve mogelijkheid om een klacht in te dienen of bezwaar te maken?
Zo ja, op welke manier?

Antwoord:

3.4 Procedures

Benodigde expertise/rol voor beantwoording van deze vraag: projectleider, data scientist, HR-medewerker, strategisch adviseur ethiek, jurist

Aanwijzingen en toelichting

Het is zaak om **zoveel mogelijk concrete factoren te identificeren** die van invloed kunnen zijn op de mate en aard van de impact van een besluit en te discussiëren over de consequenties van deze impact, bijvoorbeeld voor besluitvormingsprocedures of betrokkenheid van burgers bij de totstandkoming van beleidsmaatregelen. In verband daarmee ziet dit onderdeel op het garanderen van **goed en behoorlijk bestuur** bij beslissingen die op de output van algoritmes worden gebaseerd. Daaronder wordt ook burgerparticipatie en rechtsbescherming verstaan.

Op dit punt moet worden gegarandeerd dat de beginselen die zijn neergelegd in de [Code Goed Digitaal Openbaar Bestuur](#) in acht kunnen worden genomen.

3.5 Context

3.5.1 Tijd/periode: wanneer gaat het algoritme ingezet worden? Hoe lang is de periode dat het ingezet wordt?

Antwoord:

3.5.2 Plaats: waar vindt inzet van het algoritme plaats? Is dat in een bepaald geografisch gebied, is dat bij een bepaalde groep personen of dossiers?

Antwoord:

3.5.3 Kan het algoritme ook nog worden ingezet als contextfactoren veranderen of als het algoritme gebruikt wordt in een andere context dan waarvoor het is ontwikkeld?

Antwoord:

3.5 Context

Benodigde expertise/rol voor beantwoording van deze vraag: projectleider, data scientist, HR-medewerker, strategisch adviseur ethiek

Aanwijzingen en toelichting

Wanneer inzet van het algoritme in een andere context plaatsvindt dan waar het voor bedoeld of getraind is (bijvoorbeeld in een wijk waar de bevolkingssamenstelling of andere relevante data duidelijk afwijken van de trainingsdata), kan dit leiden tot onjuiste of vooringenomen output. **Wanneer de context verandert, kan het zijn dat de aannames waarop het algoritme is gebaseerd niet meer toepasselijk zijn.** En andersom geldt dat wanneer de aannames waarop het algoritme is gebaseerd veranderen, het algoritme niet meer inzetbaar zou kunnen zijn voor de gekozen context.

3.6 Communicatie

3.6.1 Hoe open kunt u zijn over de werking van het algoritme in het licht van de doelstellingen en context van de inzet ervan?

Antwoord:

3.6.2 Op welke manier beoogt u te communiceren over de inzet van het algoritme?

Antwoord:

3.6.3 Wordt de output van het algoritme gevisualiseerd, bijvoorbeeld in een tabel, grafiek of dashboard? Zo ja: is de vorm van visualisatie of weergave een correcte representatie van de output van het algoritme? Is de visualisatie makkelijk te lezen voor verschillende gebruikersgroepen?

Antwoord:

3.6 Communicatie

Benodigde expertise/rol voor beantwoording van deze vraag: projectleider, opdrachtgever, communicatieadviseur

Aanwijzingen en toelichting

Bij [vraag 2b.4](#) is al aandacht besteed aan **transparantie en uitlegbaarheid**. Daarbij is aangegeven dat het sluitstuk van uitlegbaarheid is gelegen in interne en externe communicatie over de manier waarop het algoritme wordt ingezet, hoe het werkt, welke effecten het beoogt te genereren etc. Uiteraard moet ook daarover worden nagedacht en de hier geformuleerde vragen beogen om de discussie te sturen over de aard en vorm van die communicatie.

Openheid moet daarbij worden beschouwd als een spectrum: organisaties kunnen ervoor kiezen om volledig open of volledig gesloten te zijn over de werking en betekenis van het algoritme, en ook daartussen zijn allerlei vormen denkbaar. In welke mate openheid mag of moet worden geboden, zal per algoritme kunnen verschillen.

De **manier waarop** wordt gecommuniceerd over de werking van het algoritme kan dan ook verschillen: sommige organisaties zijn passief in het verstrekken van informatie en doen dat vraaggestuurd, andere organisaties zijn actiever en organiseren informatieavonden, creëren een ‘dashboard’ met informatie over de werking van een algoritme, of maken informatieve filmpjes.

In de [Richtlijnen voor het Toepassen van Algoritmen door Overheden](#) wordt nader ingegaan op relevante parameters bij het bepalen van de mate van openheid over de werking en inzet van algoritmen. Bij de discussie over deze vragen kan daarbij worden aangesloten.

De mate van en de vorm van communicatie zijn uiteraard afhankelijk van **het precieze publiek**. Dat kan bijvoorbeeld een professioneel publiek zijn (rechters, advocaten, belangenbehartigingsorganisaties, toezichthouders), maar ook een algemener publiek (schoolkinderen, burgers die onderworpen gaan worden aan geautomatiseerde vormen van besluitvorming). Om een voorbeeld te noemen: toezichthouders willen graag inzage in de technische werking van een algoritme en geraakte burgers hebben behoefte aan informatie over waar ze terecht kunnen met vragen.

In de Richtlijn inzake publieksvoorlichting over data-analyses (Ministerie van [JenV](#), 2021) worden nadere aanknopingspunten geboden voor de vormgeving van de communicatie naar een breder publiek. Ook zijn hierover enige normen te vinden in het [Toetsingskader Algemene Rekenkamer](#). Voor extra handvatten omtrent datavisualisaties kan te rade worden gegaan bij het online hulpmiddel van Kennedy: <http://seeingdata.org/developing-visualisation-literacy/top-5-things-to-look-for-in-a-visualisation/>

3.7 Evaluatie, auditing en borging

3.7.1 Is voorzien in goede instrumenten voor evaluatie, auditing en borging van het algoritme?

Antwoord:

3.7.2 Zijn er voldoende mogelijkheden om rekenschap en verantwoording af te leggen over het algoritme?

Antwoord:

3.7.3 Welke mogelijkheden zijn er voor auditors en toezichthouders om (formele) consequenties te verbinden aan de inzet van een algoritme door de overheid (bijv. terugkoppeling van bevindingen, doen van aanbevelingen, budgettaire consequenties, ...)

Antwoord:

3.7

Evaluatie, auditing en borging

Benodigde expertise/rol voor beantwoording van deze vraag: projectleider, opdrachtgever, data scientist

Aanwijzingen en toelichting

Bij deze vragen gaat het primair om het **garanderen van ‘accountability’** of het afleggen van rekenschap over de werking en effecten van het algoritme. Dit betreft de mogelijkheid om vragen te stellen, de correctheid van handelen te kunnen bediscussiëren en eventuele consequenties (informeel dan wel formeel) te kunnen verbinden aan het handelen. Het verschil met transparantie en uitlegbaarheid is dat het daarbij gaat om vrij passieve zaken (is er ergens bijvoorbeeld een uitleg te vinden van het systeem, of staat de source code online?), terwijl het afleggen van rekenschap actief is (de mogelijkheid tot vraag en antwoord, tot oordeel over het handelen met mogelijke consequenties).

Nadere richtsnoeren voor en uitleg van de noties van rekenschap en verantwoording, en de daarbij geldende criteria en normen, zijn te vinden in de [Richtlijnen voor het Toepassen van Algoritmen door Overheden](#), het [Toetsingskader algoritmes \(ARK, 2020\)](#), het [Toetsingskader Algemene Rekenkamer](#) en de [Ethische Richtsnoeren voor betrouwbare Kunstmatige Intelligentie van de EU](#). In het Toetsingskader van de Algemene Rekenkamer wordt op dit punt voortgebouwd op de Control Objectives for Information and related Technology (COBIT16). Het is belangrijk om deze verschillende instrumenten in ogenschouw te nemen bij het discussiëren over deze vraag.

Als een algoritme eenmaal is ontwikkeld en kan worden ingezet, is het **belangrijk om de werking van het algoritme goed te blijven controleren**. Door contextuele factoren of veranderingen in data kunnen algoritmen anders uitwerken dan verwacht, en hun werking kan door de tijd heen veranderen. Vaak worden bovengenoemde zaken bij de start van de ontwikkeling of inzet van het algoritme goed geregeld, maar verslapt tijdens latere fasen in het proces de aandacht hiervoor. Daarom is het noodzakelijk dat al voordat het algoritme wordt ingezet, wordt nagedacht over een aantal stappen om de werking van het algoritme in de gaten te blijven houden en het zo nodig bij te stellen. Daarbij kan zowel worden gedacht aan **interne processen van evaluatie, auditing en borging** (d.w.z. processen die worden ingericht binnen het overheidsorgaan dat het algoritme toegepast) als aan **externe processen** (bijvoorbeeld toezicht door een externe toezichthouder).

3.7 Evaluatie, auditing en borging

Ten aanzien van **interne processen** moet in ieder geval worden nagedacht over de volgende vragen:

- Hoe vaak en op welke momenten dient de inzet van het algoritme geëvalueerd te worden? Beschikt de organisatie over de juiste mensen hiervoor?
- Zijn er processen die ingericht kunnen worden om te zorgen dat de inzet van het algoritme toekomstbestendig blijft?
- Hoe kan een check worden ingebouwd om ervoor te zorgen dat de maatregelen blijven bijdragen aan de aanleiding en doelstellingen, ook wanneer een verandering plaatsvindt in de context waarin het algoritme wordt toegepast (validatie-instrumenten)?
- Hoe wordt geborgd dat de voorgenoemde zaken op peil blijven tijdens de volgende fasen van de ontwikkeling en inzet van het algoritme?
- Is voldaan aan de bij [deel 2B](#) genoemde vereisten van menselijk kapitaal bij de organisatie waar het algoritme ingezet gaat worden (d.w.z. benodigde ICT- en data-infrastructuur, personeel met de benodigde capaciteiten, kennis en ervaring)?
- Specifiek voor zelflerende algoritmen geldt: zijn er in de lijnorganisatie processen en systemen ingericht om modellen te monitoren (bijvoorbeeld op data drift, concept drift en accuraatheid)?
- Zijn er voldoende mogelijkheden om het algoritme bij te stellen of de inzet van het algoritme te wijzigen als blijkt dat het niet (meer) aan de aanleiding en doelstellingen tegemoetkomt?

Ten aanzien van **externe vormen van toezicht en auditing** moet aandacht zijn voor vragen als de volgende:

- Is voorzien in een mechanisme voor interne en/of externe auditing en toezicht?
- Is er voldoende informatie over het algoritme beschikbaar voor de toezichthouder om het toezicht uit te kunnen oefenen?
- Wordt de praktijk en frequentie van het uitvoeren van audits gecommuniceerd?

Nadere uitgangspunten en randvoorwaarden voor de beide vormen zijn te vinden in de [Richtlijnen voor het Toepassen van Algoritmen door Overheden, in het Toetsingskader Algemene Rekenkamer](#) en in de [Ethische Richtsnoeren voor betrouwbare Kunstmatige Intelligentie \(EU\)](#).

DEEL 4: Mensenrechten

Stappenplan grondrechten

Inleiding

De eerste drie delen van het IAMA bevatten vragen en aandachtspunten die voor alle algoritmes relevant zijn en waarvan serieuze en goede bespreking ertoe kan bijdragen dat algoritmes op een zorgvuldige, doordachte en goed ingebedde manier worden ingezet.

Gelet op het grote belang van de bescherming van grondrechten, en de bijzondere risico's die kunnen bestaan voor de aantasting van die grondrechten door inzet van algoritmen, is het van belang om aan dit onderwerp afzonderlijk aandacht te besteden. Dit deel 4 van het IAMA bevat daarom een 'stappenplan grondrechten', dat een tweeledig doel heeft:

1. Het dient als hulpmiddel om te identificeren of het in te zetten algoritme grondrechten zal raken;
2. Zo ja, dan maakt het een gestructureerde discussie mogelijk over de vraag of er mogelijkheden zijn om deze grondrechtenaantasting te voorkomen of te mitigeren, en of er gronden zijn waarom de (al dan niet gemitigeerde) grondrechtenaantasting toch aanvaardbaar moet worden gevonden.

Zoals in deel 1 van dit IAMA is vermeld, zijn verschillende stappen van dit model (met name stap 1 en tot op zekere hoogte stap 7) ook relevant bij de beantwoording van de vraag welke publieke waarden door een algoritme kunnen worden gediend en geraakt ([vraag 1.1](#)).

Instructie

Lees voor het bediscussiëren en beantwoorden van de vraag steeds eerst de toelichting (die volgt na de vraag). Per vraag staat in de toelichting ook vermeld wie binnen het team in ieder geval aanwezig moeten zijn bij de bespreking. Omdat het stappenplan tot beantwoording van de verschillende vragen voor een aantal verschillende grondrechten kan leiden, is aan het einde van het stappenplan een groter [invulschema](#) opgenomen. Daarin kunnen de verschillende antwoorden voor de grondrechten op een overzichtelijke manier worden samengebracht.

In dit deel komen de volgende zeven onderwerpen aan de orde:

Vul hier in welke personen dit onderdeel invullen. Vermeld daarbij ook hun functie.

DEEL 4: Mensenrechten

Stappenplan grondrechten

NB: dit is een samenvatting van het stappenplan, de verschillende stappen worden hierna verder uitgewerkt

- **1. Grondrecht:**
raakt het algoritme (of dreigt het te raken) aan een grondrecht?
- **2. Specifieke wetgeving:**
is er ten aanzien van het betreffende grondrecht specifieke wetgeving van toepassing waarmee rekening moet worden gehouden?
- **3. Zwaartebepaling:**
hoe zwaar wordt dit grondrecht geraakt?
- **4. Doelstellingen:**
welke maatschappelijke, politieke of bestuurlijke doelen worden nagestreefd met de inzet van het algoritme?
- **5. Doeltreffendheid/effectiviteit/geschiktheid:**
is inzet van dit specifieke algoritme een geschikt middel om deze doelen te bereiken?
- **6. Noodzakelijkheid/subsidiariteit:**
is inzet van dit specifieke algoritme noodzakelijk om dit doel te bereiken en zijn er geen andere of mitigerende maatregelen beschikbaar om dit te doen?
- **7. Afweging/proportionaliteit (in strikte zin):**
zijn de doelen – alles bij elkaar genomen – zwaarwegend genoeg om de aantasting van het grondrecht te kunnen rechtvaardigen?

Juristen zal opvallen dat in dit stappenplan de stap van een wettelijke grondslag voor een grondrechteninbreuk ontbreekt. De verklaring daarvoor is gelegen in het feit dat die stap in deel 1 al expliciet aan bod is gekomen, namelijk bij [vraag 1.4](#). Het nogmaals opnemen van deze stap in het stappenplan zou daarom onnodige herhaling opleveren. Ook op een aantal andere punten verwijst het stappenplan terug naar eerdere delen van het IAMA, zodat geen dubbel werk hoeft te worden gedaan.

DEEL 4: Mensenrechten

Stappenplan grondrechten

Benodigde expertise/rol voor doorlopen van dit stappenplan: projectleider, domeinexpert, jurist

Dit stappenplan grondrechten hangt samen met/bouwt voort op:

- [Ethische Richtsnoeren voor betrouwbare Kunstmatige Intelligentie](#)

In deze richtsnoeren wordt onder de noemer ‘grondslagen van betrouwbare KI’ een aantal ethische uitgangspunten gedefinieerd die nodig zijn om AI en algoritmen op een goede manier te kunnen inzetten. Daarbij wordt overeenstemming met ‘grondrechten als morele en wettelijke rechten’ als een van deze uitgangspunten gedefinieerd, waarbij wordt aangesloten bij kernwaarden als individuele vrijheid, respect voor democratie, justitie en rechtsstaat, en gelijkheid, non-discriminatie en solidariteit. Deze kernwaarden vormen ook de basis voor dit stappenplan grondrechten en voor de lijst van grondrechtclusters in bijlage 1. In de richtsnoeren kan een behulpzame nadere uitleg van een aantal van deze grondrechten worden gevonden, specifiek met betrekking tot AI.

- [Handreiking non-discriminatie by design](#)

In deze onderdelen van de handreiking komen soortgelijke punten aan de orde als in het grondrechtenstappenplan, maar dan specifiek gericht op het aanpakken van bias of ongelijke behandeling in de data.

- [Code Goed Digitaal Openbaar Bestuur](#)

In de Code Goed Digitaal Bestuur worden mensenrechten als belangrijk uitgangspunt gehanteerd voor goed algoritmisch bestuur, waarbij de nadruk wordt gelegd op privacy, autonomie en menselijke waardigheid. Respect voor mensenrechten vormt volgens de Code onderdeel van een stabiele basis voor goed digitaal bestuur.

- [Richtlijnen voor de uitvoering van een Data Protection Impact Assessment \(DPIA\)](#)

In veel gevallen zal bij het ontwikkelen en inzetten van een algoritme sprake zijn van verzameling en verwerking van persoonsgegevens. In die gevallen moet vaak een Data Protection Impact Assessment worden uitgevoerd. Nu het hierbij gaat om een verfijning van het grondrecht op gegevensbescherming, besteden we hieraan aandacht in stap 2 van dit grondrechtenstappenplan.

- [Toetsingskader Algemene Rekenkamer](#)

Dit toetsingskader bevat een aantal normen die relevant zijn ten aanzien van de privacyrechten, meer specifiek het recht op bescherming van persoonsgegevens. Het toetsingskader moet dan ook in het bijzonder in de discussie worden betrokken als persoonsgegevens worden verzameld en verwerkt ten behoeve van de ontwikkeling of inzet van het algoritme. Dit punt komt verder aan de orde in stap 2 van dit grondrechtenstappenplan.

4.1 Grondrecht

4.1.1 Wordt er een grondrecht geraakt door het in te zetten algoritme?

Antwoord:

Ten behoeve van dit onderzoek zijn in de bijlage bij dit IAMA vier hoofdclusters van grondrechten gedefinieerd:

1. Aan de persoon gerelateerde grondrechten (inclusief een aantal sociale en economische grondrechten)
2. Vrijheidsgerelateerde grondrechten
3. Gelijkheidsrechten
4. Procedurele grondrechten

Deze verschillende grondrechten kunnen verder worden opgesplitst in subclusters. Voor ieder algoritme is het nodig om te identificeren welke subclusters een algoritme raakt of kan raken. Om dit te faciliteren zijn de verschillende clusters in [bijlage1 bij het IAMA](#) opgenomen, steeds voorafgegaan door een korte toelichting op hun onderlinge samenhang. Het is de bedoeling om de overzichten door te lopen en op papier te zetten welke grondrechten door de inzet van het algoritme kunnen worden geraakt. In het invulschema aan het einde van het stappenplan kan voor ieder grondrecht een samenvatting van de beantwoording van de verschillende grondrechtenvragen worden ingevuld.

4.1 Grondrecht

Aanwijzingen en toelichting

Sommige grondrechten zullen door algoritmen vaker en sneller worden geraakt dan andere. De meeste algoritmen hebben tot gevolg dat sprake is van **ongelijke behandeling**; dat is eigen aan de categorisering en profilering waarvoor veel algoritmen worden ingezet en aan het gegeven dat veel datasets een bias hebben, in die zin dat ze maatschappelijk bestaande stereotypen of historische patronen van structurele discriminatie reflecteren.

Doordat veel algoritmes worden getraind of gevoed met persoonsgegevens, ligt voor de hand dat ook het **recht op persoonsgegevensbescherming** vaak wordt geraakt.

Verder is het denkbaar dat inzet van algoritmen gevolgen heeft voor **procedurele grondrechten en het recht op behoorlijk bestuur**. Zo kan het bij moeilijk kenbare en moeilijk uitlegbare algoritmes moeilijk zijn voor mensen om te detecteren dat het algoritme tot discriminatie leidt, waardoor ze minder gemakkelijk naar de rechter kunnen stappen om een besluit aan te vechten en het ook moeilijker is om te bewijzen dat sprake is van een door het algoritme veroorzaakt ongerechtvaardigd onderscheid. Verschillen in kennis van de werking van het algoritme tussen de procespartijen kan het recht op equality of arms raken. Bij geautomatiseerde besluitvorming met behulp van algoritmes kunnen het zorgvuldigheids- en motiveringsbeginsel of de rechten van de verdediging op het spel komen te staan, die onderdeel vormen van het recht op behoorlijk bestuur.

Voor deze drie grondrechten geldt in het bijzonder dat **bepaalde aspecten daarvan al in de delen 1-3 van het IAMA aan bod zijn gekomen**. Zo zijn kenbaarheid, uitlegbaarheid, transparantie, zorgvuldige totstandkoming en communicatie van belang voor het recht op een behoorlijk bestuur en voor het verkrijgen van het recht op toegang tot een effectief rechtsmiddel.

Een zorgvuldige omgang met de data (zie deel 2a) is essentieel om bepaalde problemen van ongelijke behandeling en gegevensbescherming tegen te gaan. Bij de beantwoording van de vraag of de genoemde drie rechten worden geraakt en of sprake is van een ontoelaatbare beperking of inbreuk (aan de hand van de volgende stappen van het stappenplan), is het dan ook nuttig om de antwoorden op de vragen in delen 1-3 van het IAMA mee te nemen.

Natuurlijk kunnen ook **andere grondrechten** relevant zijn voor het algoritme. Welke dit zijn is afhankelijk van het beleidsterrein en de aard en doelstellingen van het algoritme. Zo zal een algoritme om hate speech te kunnen detecteren al snel raken aan de vrijheid van meningsuiting en het recht op informatie, kan een algoritme om preventief gezondheidsrisico's te detecteren raken aan verschillende privacyrechten en het recht op gezondheid, en kan een algoritme voor ondersteuning van het vinden van een baan raken aan de individuele autonomie.

Het is belangrijk dat voor ieder algoritme in ieder geval wordt nagegaan of de eerste drie genoemde grondrechten door het algoritme worden geraakt (dus: recht op gelijke behandeling, persoonsgegevensbescherming, procedurele rechten). Vervolgens moet worden onderzocht of er nog andere grondrechten op het spel kunnen staan. Dat kan door de tabellen in de bijlage bij dit document te bekijken en te zien welke grondrechten(clusters) mogelijk geraakt kunnen worden door een grondrecht. Als daarvan een overzicht is gemaakt, is het nodig om de vervolgstappen van dit stappenplan voor alle grondrechten op de lijst te doorlopen om te kunnen vaststellen of het, ondanks deze effecten, toelaatbaar en aanvaardbaar is om het algoritme in te zetten.

4.2

Specifieke wetgeving en richtsnoeren

4.2.1 Zijn er specifieke wettelijke bepalingen of richtsnoeren van toepassing op de grondrechteninbreuk?

Antwoord:

Afhankelijk van het grondrecht dat wordt geraakt (let op: dat kunnen er meer dan één zijn) moet worden geïdentificeerd of specifieke wetgeving van toepassing is waarin dat grondrecht nader wordt uitgewerkt.

4.2

Specifieke wetgeving en richtsnoeren

Aanwijzingen en toelichting

In veel wetgeving zijn **specifieke normen neergelegd voor de bescherming en beperking van grondrechten**.

Te denken is daarbij allereerst aan **wetten die uitsluitend gaan over grondrechten**, zoals de Wet Openbare Manifestaties bij demonstraties of de Uitvoeringswet Algemene Verordening Gegevensbescherming. Daarnaast kunnen er **in andere wetten specifieke bepalingen** zijn opgenomen die een bepaald aspect van een grondrecht beschermen, variërend van wetgeving over mediaregulering (vrijheid van meningsuiting, vrijheid om informatie te ontvangen) tot wetgeving over geneeskundige behandelingen (individuele autonomie, privacy, lichamelijke integriteit). In veel gevallen bevatten dit soort wetten bijzondere vereisten of criteria waaraan een grondrechtenbeperking moet voldoen. Die vereisten of criteria gelden ook als een algoritme wordt ingezet om besluitvorming of uitvoering te automatiseren of te ondersteunen.

Hierbij is van belang dat specifieke **wetgeving soms uitputtend** is bedoeld. Dat wil zeggen dat de wet beoogt een bepaald grondrecht (voor bepaalde gevallen) zodanig uit te werken dat iedere vorm van beperking daardoor wordt afgedekt; dat is bijvoorbeeld het geval bij de wetgeving over gegevensbescherming (zie ook hierna). In dat geval kan worden volstaan met de toetsing van de gevolgen van het in te zetten algoritme aan de relevante wettelijke bepalingen. Het is da niet meer nodig om voor het betreffende grondrecht het stappenplan verder te doorlopen; de stappen van het plan zijn dan als het ware al in de wetgeving geïncorporeerd.

In andere gevallen is de **wetgeving niet uitputtend**, of regelt die maar een klein stukje van de materie waarop het algoritme betrekking kan hebben. In dat geval is een nader, breder grondrechtenonderzoek aan de hand van de stappen 3-7 nodig. Ook als duidelijk is dat er geen (of maar heel beperkt) specifieke wetgeving van toepassing is op het algoritme, is het verder doorlopen van het stappenplan vereist.

In verband met de discussie over specifieke wetgeving moet in het bijzonder aandacht worden besteed aan de gelijkebehandelingswetgeving en de wetgeving over persoonsgegevensbescherming.

Als het **recht op persoonsgegevensbescherming** aan de orde is, zijn – afhankelijk van de context waarin het algoritme wordt ontwikkeld – de Algemene Verordening Gegevensbescherming, de Wet politiegegevens (Wpg) of de Wet justitiële en strafvorderlijke gegevens (Wjsg) van toepassing. In deze regelgeving zijn gedetailleerde regels opgenomen over de manier waarop gegevens mogen worden verzameld en verwerkt. Is deze regelgeving van toepassing, dan zal het voor het inzetten van een algoritme veelal nodig zijn om een **gegevensbeschermingseffectbeoordeling (GEB) of Data Protection Impact Assessment (DPIA)** uit te voeren.

Meer informatie over de DPIA is te vinden op [deze pagina](#) van de Autoriteit Persoonsgegevens. Ook het [Toetsingskader Algemene Rekenkamer](#) bevat enkele relevante normen met betrekking tot de verwerking van persoonsgegevens bij het ontwikkelen en inzetten van een algoritme.

4.2

Specifieke wetgeving en richtsnoeren

Gelet op het algemenere karakter van het IAMA gaan wij verder niet in de bijzondere eisen die bij verwerking van persoonsgegevens worden gesteld. Wel moet worden benadrukt dat het noodzakelijk is om te controleren of een DPIA moet worden uitgevoerd.

Een gegevensverwerking mag namelijk niet plaatsvinden voordat het DPIA is afgerond. Als uit het DPIA blijkt dat er grote risico's zijn en dat het niet lukt om die voldoende te beperken, is in ieder geval overleg over de gegevensverwerking (en het daarop gebaseerde of daarmee gevoede algoritme) nodig met de Autoriteit Persoonsgegevens.

De **gelijkebehandelingswetgeving** vormt een implementatie van een aantal EU-richtlijnen over gelijke behandeling. In algemene zin gaat het om de Algemene wet gelijke behandeling (AWGB), de Wet gelijke behandeling op grond van leeftijd bij de arbeid (WGBL), de Wet gelijke behandeling op grond van handicap en chronische ziekte (WGBH/CZ), de Wet gelijke behandeling van mannen en vrouwen (WGB M/V), de Wet onderscheid arbeidsduur (WOA) en de Wet onderscheid bepaalde en onbepaalde tijd (WOBOT). Deze wetten verbieden in ieder geval ongerechtvaardigd onderscheid op een aantal gronden bij de arbeid. Een deel van de wetten (met name de AWGB en de WGBH/CZ) is ook van toepassing bij het aanbieden van goederen en diensten (inclusief onderwijs) en tot op zekere hoogte bij sociale bescherming. Voor zover een te ontwikkelen algoritme op een van deze terreinen betrekking heeft, en direct of indirect onderscheid kan veroorzaken op een van de beschermde gronden (godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht, nationaliteit, hetero- of homoseksuele gerichtheid, burgerlijke staat, leeftijd, handicap, chronische ziekte, arbeidsduur of tijdelijk of vast arbeidscontract), is het uitgangspunt dat het onderscheid is verboden, tenzij er een rechtvaardiging voor bestaat. Voor direct onderscheid (dus onderscheid dat rechtstreeks samenhangt met een verboden grond, zoals ras of geslacht) staan de uitzonderingsgronden limitatief in de wetgeving opgesomd.

Voor indirect onderscheid (dus onderscheid dat is gebaseerd op een niet beschermde grond, zoals taal, dat wel disproportioneel belastend uitpakt voor een door de beschermde grond gekenmerkte groep, zoals mensen van niet-Nederlandse etnische afkomst) geldt dat een ruimere rechtvaardiging nodig is, die grofweg moet voldoen aan de eisen zoals ze hierna in de stappen 3-7 worden omschreven.¹⁷

Bij de beoordeling of bij het ontwerp en de inzet van een algoritme aan deze eisen uit de gelijkebehandelingswetgeving wordt voldaan, kan gebruik worden gemaakt van de [Handreiking non-discriminatie by design](#). Deze Handreiking helpt bij het in kaart brengen van de verschillende discriminatierisico's die kunnen optreden in verschillende ontwikkelingsfasen van een algoritme en bij de inzet daarvan in de praktijk. Ten aanzien van risico's rondom bias in de data en de manier waarop die in de output van een algoritme kunnen doorwerken zijn normen geformuleerd in het [Toetsingskader Algemene Rekenkamer](#). Ook deze moeten bij de discussie over risico's voor ongelijke behandeling en discriminatie in acht worden genomen.

De Handreiking non-discriminatie by design is ook behulpzaam bij het aanpakken van de vaak bestaande **overlap tussen gegevensbescherming en vraagstukken van bias en ongelijke behandeling**. Tot slot bevat deze handreiking een concrete uitwerking van de verschillende toetsingsstappen die moeten worden gezet als er risico's zijn van bias, stereotypering of ongelijke behandeling.

4.3 Zwaartebeoordeling

4.3.1 Hoe zwaar wordt een grondrecht geraakt door het algoritme?

Antwoord:

Als een algoritme een grondrecht raakt of dreigt te raken, betekent dat zeker niet meteen dat een algoritme niet kan worden ingezet. Wel betekent het dat er extra zorgvuldigheidseisen moeten worden gesteld voordat kan worden besloten om het algoritme te ontwikkelen of in te zetten (zie punten 4-7 in het stappenplan). Die zorgvuldigheidseisen hoeven niet altijd even streng te zijn. Daarbij kunnen drie gradaties van benodigde zorgvuldigheid bij de besluitvorming worden onderscheiden:¹⁸

A. Zware aantasting, dus bijzondere zorgvuldigheid vereist (rood)

B. Middelzware aantasting, dus zorgvuldigheid vereist (geel)

C. Minder zware aantasting, dus geen bijzonder grote zorgvuldigheid vereist (groen)

De stappen 4-6 moeten voor alle grondrechtentaantastingen worden doorlopen. Afhankelijk van de 'kleur' kunnen de eisen die worden gesteld bij die stappen **zwaar (rood)**, **middel (geel)** of **licht (groen)** zijn. Per stap zal dat hierna verder worden uitgewerkt.

4.3

Zwaartebeplating

Aanwijzingen en toelichting

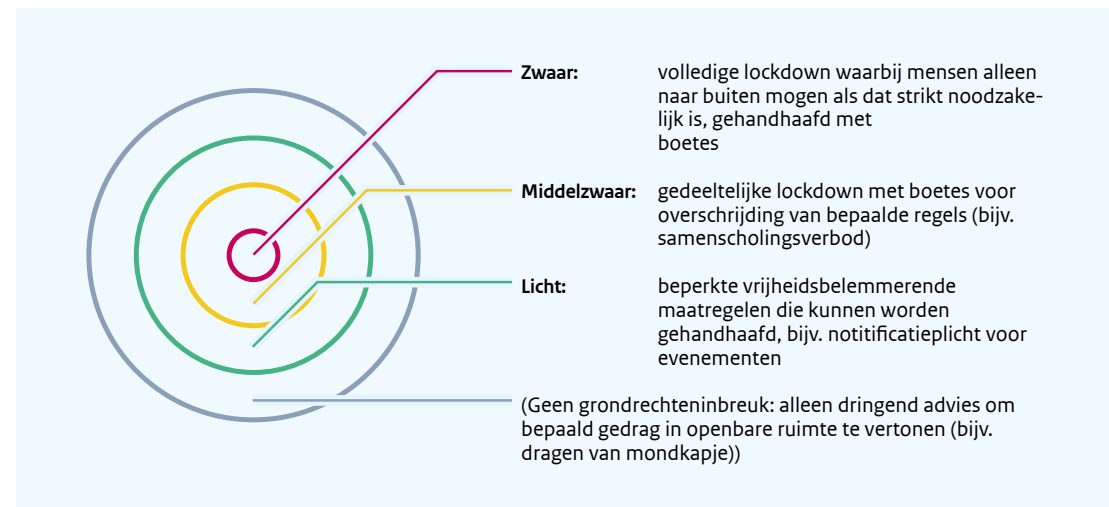
De toe te kennen kleurcode (die de mate van zorgvuldigheid bepaalt waarmee moet worden beoordeeld of aan de stappen 4-7 is voldaan) is afhankelijk van twee hoofdfactoren:

- i) Welk aspect van de bij stap 1 geïdentificeerde grondrechten wordt geraakt?
- ii) Is de verwachte aantasting van de grondrechten vergaand, beperkt of iets daartussenin?

Deze twee factoren hangen nauw met elkaar samen en moeten altijd in onderlinge samenhang worden bekeken. Om dit te kunnen doen kan worden bekeken in hoeverre een concreet algoritme (of de toepassing daarvan) zal raken aan de **kern van een grondrecht**. Die **kern wordt bepaald aan de hand van de publieke waarde** waarvan het grondrecht een concretisering vormt. De kern van de privacyrechten is bijvoorbeeld gelegen in de waarden van persoonlijke autonomie, menselijke waardigheid, geestelijke en fysieke integriteit, en identiteit; de kern van vrijheidsrechten is gelegen in persoonlijke autonomie, pluralisme en democratie. Uitgangspunt kan zijn dat **naarmate een algoritme (of toepassing daarvan) het moeilijker maakt om deze waarden te verwezenlijken, er hogere eisen moeten worden gesteld aan de rechtvaardiging van de grondrechtenbeperking**.¹⁹

Een (niet op algoritmen gericht) voorbeeld kan worden gezien in de maatregelen die genomen kunnen worden in het kader van bestrijding van de covid-19-pandemie. Aangenomen kan worden dat deze maatregelen inbreuk maken op een groot aantal grondrechtenclusters, maar kijkend naar het cluster van de ruimtelijke privacyrechten kan worden aangenomen dat volledige bewegingsvrijheid (=autonomie om zelf te kiezen waar, hoe, met wie etc. je je buiten beweegt) de kern vormt. Volledige verwezenlijking van die kern is het ijkpunt. Hoe moeilijker het wordt om die kern te verwezenlijken, hoe zwaarder de grondrechteninbreuk zal zijn,

en hoe groter de zorgvuldigheidseisen moeten zijn. Hoe verder een grondrechteninbreuk van de kern van het grondrecht vandaan ligt, hoe minder zwaar die inbreuk is, en hoe minder hoog de zorgvuldigheidseisen hoeven te zijn.

Bij de discussie over deze stap moet per (voorgenomen) algoritme en per geïdentificeerd grondrecht zo'n figuur worden gemaakt, waarna de verwachte grondrechteninbreuk daarop kan worden gepositioneerd. Het geven van een kleurcode vergt de nodige discussie. Er is namelijk geen objectief juist en eenduidig antwoord te geven op de vraag of een algoritme een grondrecht meer in de kern of meer in de periferie raakt. Belangrijk is vooral dat er goed en open wordt nagedacht en gesproken over dit punt en dat op een navolgbare manier wordt uitgelegd waarom voor rood, oranje of groen is gekozen. Dit is belangrijk, omdat deze kleurkeuze bepalend is voor de manier waarop de stappen 4-7 worden toegepast.

4.4 Doelstellingen

4.4.1 Welke doelen worden met inzet van het algoritme nagestreefd?

Kijk hierbij naar uw antwoord op [vraag 1.2](#)

Antwoord:

Aanwijzingen en toelichting

Het is nodig om te bepalen welke doelen met de inzet van een algoritme worden beoogd om onder stappen 5 en 6 van dit stappenplan te kunnen beoordelen of het algoritme een goed middel is om deze doelen te kunnen bereiken en of het daarvoor noodzakelijk is (of dat met een ander middel kan worden volstaan). Als bijvoorbeeld blijkt dat het helemaal niet mogelijk is om bepaalde doelen met het algoritme te bereiken, maar met de inzet ervan wel grondrechten worden geraakt, mag het instrument in principe niet worden ingezet. Ook voor de uiteindelijk onder stap 7 te maken belangenafweging of kosten/batenanalyse (is het wenselijk om het algoritme in te zetten gelet op de doelen ervan, ongeacht het feit dat er grondrechten worden aangetast?) is het belangrijk om helderheid te hebben over de nagestreefde doelen.

In het kader van het IAMA zijn de doelen van de ontwikkeling of inzet van het algoritme al gedefinieerd bij [vraag 1.2](#), als nadere verfijning en concretisering van de publieke waarden die met de inzet van het algoritme worden gediend. Deze doelen kunnen in dit deel van het stappenplan worden ingevoegd.

4.5 Doeltreffendheid/effectiviteit/geschiktheid

4.5.1 Vormt het in te zetten algoritme een doeltreffend middel om de gestelde doelen te realiseren? Leg uit.

Antwoord:

Aanwijzingen en toelichting

De vraag naar doeltreffendheid (of geschiktheid, of effectiviteit) is een **empirische vraag**, die uitgaat van ‘**evidence based**’-beleid en -regelgeving. Beantwoording ervan vergt een vooruitziende blik: er moet een realistische prognose worden gemaakt van wat de inzet van een algoritme concreet zal opleveren en welke verschillende consequenties die inzet zal hebben. Hoe waarschijnlijk is het dat het algoritme daadwerkelijk tot een kostenbesparing of efficiencyslag zal leiden, als ook rekening wordt gehouden met de kosten van het ontwikkelen ervan en het auditen achteraf? Hoeveel voordeel biedt het inzetten van een algoritme als het gaat om het voorspellen van risicocategorieën in het licht van de bestaande situatie (bijv.: professionals maken een inschatting van het risico dat iemand in de schulden terechtkomt tegenover de situatie waarin een algoritme die inschatting maakt)?

Technisch gezien gaat het bij geschiktheid bijvoorbeeld ook om de vraag of een algoritme **betrouwbaar en accuraat** is (zie [vraag 2b.3](#)): als er veel fout-positieven of fout-negatieven worden verwacht, kan dat (zeker bij kleurcode rood (zie [stap 3](#))) zo problematisch zijn dat moet worden besloten dat het algoritme niet kan worden ingezet of ontwikkeld.

Een maatregel (met of zonder behulp van de inzet van een algoritme) zal zelden 100% effectief kunnen zijn, dus dat kan niet worden verwacht.

De verwachte mate van doelmatigheid en de mate waarin bewijs kan worden verwacht voor deze inschatting kunnen worden bepaald door de **hoogte van de zorgvuldigheidseisen**, die bij [stap 3](#) is weergegeven met de **kleurcodes**. Bij kleurcode rood (zwarte aantasting van een grondrecht) mag worden verwacht dat veel rigoureuzer wordt onderzocht of het algoritme wel echt tot realisering van de gestelde doelen zal leiden dan bij code groen, en mag ook worden verlangd dat daar steviger bewijs voor wordt aangedragen. Bij kleurcode oranje moeten wat extra eisen worden gesteld, maar hoeven die niet zo streng te zijn als bij kleurcode rood.

Als er **meer dan één doel** is (wat meestal het geval zal zijn), kan onduidelijk zijn wat er moet gebeuren als een aantal van die doelen niet goed kunnen worden gehaald, maar andere juist wel. Dat is mede afhankelijk van het relatieve belang van deze doelen (zie [stap 3](#) en de bij [deel 1](#) van het IAMA vastgestelde doelen) en van de zorgvuldigheidseisen die kunnen worden gesteld gelet op de kleurcode die bij [stap 3](#) is toegekend.

Als algemeen houvast kan gelden dat **een algoritme potentieel problematisch is als het niet heel doelmatig lijkt te zijn en een belangrijk grondrecht dreigt te worden geraakt (kleurcode rood of oranje)**.

4.6

Noodzakelijkheid/subsidiariteit

4.6.1 Is inzet van dit specifieke algoritme noodzakelijk om dit doel te bereiken en zijn er geen andere of mitigerende maatregelen beschikbaar om dit te doen? Leg uit.

Antwoord:

Aanwijzingen en toelichting

Om beleidsdoelen te bereiken kunnen allerlei **verschillende instrumenten** worden ingezet, waaronder algoritmen. Zelfs als er voor één specifiek instrument wordt gekozen, kan dat vaak op verschillende manieren worden ingezet. Daarnaast kunnen er soms [compenserende/ mitigerende maatregelen \(zie bijlage\)](#) mogelijk blijken om de nadelen ervan te verzachten. De te maken keuze tussen verschillende instrumenten staat centraal bij de vraag naar de noodzakelijkheid en subsidiariteit van de keuze voor een specifiek instrument.

Concrete punten die in de discussie hierover aan de orde moeten worden gesteld zijn de volgende:

- Welke verschillende instrumenten kunnen worden ingezet om de gestelde doelen te verwezenlijken, naast het voorgenomen algoritme?
- Zijn er niet-algorithmische instrumenten voorhanden?
- Is er een keuze uit verschillende soorten algoritmen of aanbieders daarvan?

Een aantal van deze vragen is ook al aan de orde gekomen bij [vraag 1.1](#); de daar bereikte conclusies kunnen ook bij de discussie over deze stap worden betrokken.

4.6

Noodzakelijkheid/subsidiariteit

Aanwijzingen en toelichting

Als de verschillende mogelijkheden en instrumenten in kaart zijn gebracht, is de vraag **of de inzet van het algoritme de beste optie is**, gelet op de grondrechteneffecten daarvan. In meer algemene zin geldt bij de keuze tussen alternatieven het **uitgangspunt van de 'best available techniques'**.²⁰ Dit betekent dat die keuze moet worden gemaakt die zo goed mogelijk tegemoetkomt aan de randvoorwaarden en de grondrechten die op het spel staan.

Wanneer technisch gezien **preventieve, mitigerende of compenserende instrumenten of maatregelen** beschikbaar zijn waardoor het doel van de inzet van het algoritme nog wel kan worden bereikt, maar grondrechten minder worden aangetast, is het wenselijk dat die instrumenten worden ingezet. Dergelijke preventieve en mitigerende maatregelen kunnen ook van regulerende aard zijn: bijv. eerst experimenteerruimte bieden en pas na uitgebreid testen uitrollen; werken met horizonbepalingen en evaluatiemomenten; rapportageverplichtingen en auditmogelijkheden inzetten; etc.

→ In [bijlage 2](#) bij het IAMA is een (niet-uitputtend) overzicht opgenomen van beschikbare preventieve en mitigerende maatregelen.

Wanneer op basis van dit vereiste wordt gekozen voor inzet van een mitigerende maatregel wordt gekozen, **moet voor het resultaat wel opnieuw het grondrechtenstappenplan worden doorlopen**. Vooral bij kleurcode rood (zie [stap 3](#)), maar ook bij code oranje moet bovendien worden nagegaan of de beschikbare alternatieven of de mitigerende maatregelen daadwerkelijk tot een minder vergaande grondrechtenaantasting leiden. Bij code groen is de vrijheid groter en kan gemakkelijker worden gekozen tussen een de verschillende mogelijkheden.

De vraag kan rijzen **wat de trade-off moet zijn als een alternatief iets minder effectief lijkt te zijn, maar wel het grondrecht minder lijkt aan te tasten**. Hiervoor zijn er geen harde criteria beschikbaar – hierover zal vooral een open discussie moeten worden gevoerd. Wel geldt dat wanneer sprake is van kleurcode rood of oranje, en er zijn twijfels over de noodzakelijkheid die niet kunnen worden weggenomen door mitigerende maatregelen, het algoritme in ieder geval moet worden gerapporteerd.

4.7

Belangenafweging/proportionaliteit

4.7.1 Levert inzet van het algoritme een redelijk evenwicht op tussen de te realiseren doelen en de grondrechten die worden geraakt, en waarom is dat zo?

Antwoord:

Aanwijzingen en toelichting

Als een algoritme een geschikt en een noodzakelijk middel lijkt te zijn om de geformuleerde doelen te verwezenlijken, is het nodig om altijd nog een laatste stap te zetten. Die heeft te maken met **het relatieve gewicht van het grondrecht dat op het spel gaat, tegenover het relatieve gewicht van de maatschappelijke doelen die worden nagestreefd**. Stel bijvoorbeeld dat een algoritme een prima geschikt en ook noodzakelijk instrument is om de efficiëntie van besluitvorming te verbeteren, maar er is wel een groot risico dat het instrument maatschappelijke discriminatiepatronen bevestigt of versterkt. Is het dan redelijk om het instrument toch in te zetten?

Het is niet mogelijk om harde en objectieve criteria te formuleren voor de gewichtsbepaling en de afweging tussen de verschillende rechten, belangen, doelstellingen en publieke waarden. Wel kan in algemene zin gelden dat **hoe ernstiger de verwachte grondrechteninbreuk is, hoe zwaarder de maatschappelijke doelen moeten wegen** die daartegenover staan. Bijvoorbeeld: bij kleurcode rood (zie [stap 3](#)) is de keuze voor een algoritme (hoe geschikt en noodzakelijk het ook is om bepaalde doelen te bereiken?) alleen aanvaardbaar als die doelen zelf ook heel zwaarwegend zijn. Het bepalen van het relatieve belang van de doelstellingen die bij stap 1 zijn geïdentificeerd kan behulpzaam zijn om daarvan een inschatting te maken.

Invulschema grondrechten

Onderstaand invulschema kan gebruikt worden ter aanvulling op of in plaats van de antwoorden gegeven in onderdeel 4 van het IAMA. De eerste rij van het invulschema geeft de vragen weer die in onderdeel 4 van het IAMA ook gesteld zijn. Onder de rij met vragen zijn verschillende lege rijen, die per grondrecht ingevuld kunnen worden om tot een helder overzicht te komen van de geraakte grondrechten en de gevolgen daarvan. In de toelichting op de volgende pagina is een voorbeeldcasus gegeven, waarin te zien is hoe dit schema er ingevuld uit kan zien.

1. Grondrecht	2. Specifieke wetgeving en richtlijnen	3. Zwaartebepaling	4. Doelstellingen	5. Doeltreffendheid/geschiktheid/effectiviteit	6. Noodzakelijkheid/subsidiariteit	7. Afweging/proportionaliteit in strikte zin
Welk (aspect van) een grondrecht wordt geraakt? Zie toelichting en bijlage 1 (lijst grondrechten).	Is er specifieke wetgeving van toepassing op dit grondrecht? Zo ja, wordt daaraan voldaan? Zie toelichting.	Welk aspect van het grondrecht wordt geraakt en is de verwachte aantasting vergaand, beperkt of iets ertussenin? Welke kleurcode hoort hierbij (rood, oranje, groen)? Zie toelichting.	Welke doelen worden nagestreefd? Zie antwoord op vraag 1.2. Zie toelichting.	Is het in te zetten algoritme een doeltreffend/geschikt/effectief middel om de gestelde doelen te realiseren? Zie toelichting.	Is inzet van dit specifieke algoritme noodzakelijk, d.w.z. zijn er geen andere of mitigerende maatregelen beschikbaar om dit te doen? Zie toelichting en bijlage 2 (lijst mitigerende maatregelen)	Zijn de doelen – alles bij elkaar genomen – zwaarwegend genoeg om de aantasting van het grondrecht te kunnen rechtvaardigen? Zie toelichting.

Invulschema grondrechten

Invulschema grondrechten

Volledig fictief invulvoorbeeld: een voorspellend algoritme dat wordt ingezet om socialezekerheidsfraude te bestrijden. Natuurlijk kan dit schema pas worden ingevuld als alle eerdere delen (deel 1-3) al volledig zijn behandeld en over alle gestelde vragen moet ook discussie plaatsvinden; onderstaande invulvoorbeelden zijn dus alleen bedoeld om een beeld te geven van hoe het schema eruit kan komen te zien voor één specifiek in te zetten algoritme.

1. Grondrecht	2. Specifieke wetgeving en richtlijnen	3. Zwaartebepaling	4. Doelstellingen	5. Doeltreffendheid/geschiktheid/effectiviteit	6. Noodzakelijkheid/subsidiariteit	7. Afweging/proportionaliteit in strikte zin
Welk (aspect van) een grondrecht wordt geraakt? Zie toelichting en bijlage 1 (lijst grondrechten).	Is er specifieke wetgeving van toepassing op dit grondrecht? Zo ja, wordt daaraan voldaan? Zie toelichting.	Welk aspect van het grondrecht wordt geraakt en is de verwachte aantasting vergaand, beperkt of iets ertussenin? Welke kleurcode hoort hierbij (rood, oranje, groen)? Zie toelichting.	Welke doelen worden nagestreefd? Zie antwoord op vraag 1.2. Zie toelichting.	Is het in te zetten algoritme een doeltreffend/geschikt/effectief middel om de gestelde doelen te realiseren? Zie toelichting.	Is inzet van dit specifieke algoritme noodzakelijk, d.w.z. zijn er geen andere of mitigerende maatregelen beschikbaar om dit te doen? Zie toelichting en bijlage 2 (lijst mitigerende maatregelen)	Zijn de doelen – alles bij elkaar genomen – zwaarwegend genoeg om de aantasting van het grondrecht te kunnen rechtvaardigen? Zie toelichting
Recht op toegang tot gegevens	Ja, AGV – DPIA nodig	Zie DPIA	Zie DPIA	Zie DPIA	Zie DPIA	Zie DPIA
Verbod van indirect onderscheid op grond van nationale afkomst	Ja, Algemene wet gelijke behandeling – dus check nodig of aan de eisen uit deze wet is voldaan. Uitkomst check: ...	Algoritme zal ertoe leiden dat bepaalde groepen mensen sneller gecontroleerd worden op fraude; dit kan sterk stigmatiserend werken en het gaat om een 'verdachte' grond van onderscheid, dus dit is een vergaande aantasting met code rood.	Importeren vanuit vraag 1.2: fraudebestrijding; goede inzet van overheidsmiddelen; efficiency.	Ja, want ...	Ja, want ... maar alleen als de volgende mitigerende maatregelen worden getroffen ...	Nee: zelfs als mitigerende maatregelen worden getroffen, blijft het nadeel dat een beschermde groep indirect erg zwaar en stigmatiserend kan worden getroffen door deze maatregel (code rood). Deze effecten zijn zo problematisch dat de baten van de inzet van het algoritme er niet tegen opwegen.

Invulschema grondrechten

<p>Recht op een effectief rechtsmiddel</p>	<p>Ja, Algemene wet bestuursrecht – dus check nodig of aan de eisen uit deze wet is voldaan. Uitkomst check: ...</p>	<p>De algoritmische besluitvormingspro-cedure wordt zo ingericht dat rechtsbescherming openstaat voor de burger die door een besluit wordt geraakt en er wordt voorzien in voldoende transparantie, uitlegbaarheid etc. De rechtsbescherming wordt dus niet vergaand beperkt. Wel blijkt dat mensen het bij algoritmische besluitvorming vaak moeilijker vinden om te weten waar ze precies tegen moeten opkomen, dus er kan wel enig effect zijn op de rechtsbescherming. Alles beijkende is de inbreuk relatief gering, dus code groen.</p>	<p>Importeren vanuit vraag 1.2: fraudebestrijding; goede inzet van overheidsmiddelen; efficiency.</p>	<p>Ja, want de besluitvormings-procedure is zo ingericht dat aan alle Awb-eisen voor rechtsbescherming is voldaan, namelijk ...</p>	<p>Ja, extra aandacht wordt namelijk besteed aan uitlegbaarheid voor en communicatie naar de volgende groepen: ...</p>	<p>Ja, want het is belangrijk om ...</p>
--	--	---	---	---	--	--

BIJLAGE 1- GRONDRECHTENCLUSTERS

Inleiding

In deze bijlage wordt ten behoeve van stap 1 van het stappenplan grondrechten een nadere typologie gemaakt van de verschillende onderscheiden categorieën van grondrechten:

1. Aan de persoon gerelateerde grondrechten
2. Vrijheidsrechten
3. Gelijkheidsrechten
4. Procedurele rechten

Voor ieder cluster wordt hierna steeds eerst een korte samenvatting gegeven van de relevante kernwaarden; die kern kan van belang zijn bij het beantwoorden van de vraag hoe zwaar een bepaald grondrecht wordt geraakt (stap 2 van het stappenplan grondrechten). Daarbij wordt ook een aantal voorbeelden gegeven van grondrechten die nauw met deze kernwaarden samenhangen.

Deze samenvatting wordt gevolgd door een schematische weergave van de diverse grondrechten die binnen een bepaald cluster thuishoren. Daarbij wordt in de linkerkolom een samenhangend cluster van grondrechten weergegeven; in de rechterkolom worden voor dit cluster voorbeelden gegeven van het soort grondrechten dat ertoe kan worden gerekend. Deze lijsten van clusters kunnen systematisch worden nagelopen als onderdeel van het IAMA, waarbij het de bedoeling is om bij stap 1 van het grondrechtenstappenplan te identificeren welke verschillende grondrechten door het algoritme kunnen worden geraakt.

Een nadere toelichting op veruit de meeste in dit overzicht genoemde grondrechten, met nadere verwijzing naar rechtspraak en literatuur, is te vinden in Gerards e.a. 2020. Kortere overzichten, die vooral ook zijn gericht op de vraag hoe algoritmes deze grondrechten kunnen raken, zijn te vinden bij Vetzo, Gerards & Nehmelman 2018 en bij Gerards 2019. Daarnaast kan meer informatie over deze materie worden gevonden in hoofdstuk 3 ('Controleren van betrouwbare AI') van de [Ethische Richtsnoeren voor betrouwbare Kunstmatige Intelligentie \(High Level Expert Group on AI, 2019\)](#).

Van belang is dat de genoemde grondrechten zelden 'absoluut' zijn. In de meeste gevallen is het mogelijk om redelijke beperkingen te stellen of de uitoefening van grondrechten te reguleren. Om te beoordelen of dat het geval is, moeten de stappen 2-7 van het stappenplan grondrechten ([deel 4 van het IAMA](#)) worden doorlopen

1. AAN DE PERSOON GERELATEERDE RECHTEN

Inleiding

De brede categorie van de aan persoon gerelateerde rechten is nauw verbonden met verschillende kernwaarden, in het bijzonder met de menselijke waardigheid, de persoonlijke autonomie, de fysieke en geestelijke integriteit en de eigen en de sociale identiteit. Heel kort en grof samengevat houden die kernwaarden in dat moet worden gerespecteerd dat mensen zijn wie ze (willen) zijn, omdat ze allemaal als mens hun eigen waarde hebben. Ook moeten mensen (uiteraard binnen redelijke grenzen) de mogelijkheid hebben om zichzelf te ontplooiën en hun eigen keuzes te maken.

Het gaat bij deze waarden allereerst om ‘interne’ aspecten van het mens-zijn en van de eigen persoonlijkheid, die moeten worden beschermd tegen inmenging en bemoeienis door anderen. Typische voorbeelden van rechten die nauw met deze kernwaarden samenhangen zijn het recht op respect voor de persoonlijke leefomgeving (zoals de eigen woning), het recht op bescherming van persoonsgegevens, rechten die te maken hebben met lichamelijke en geestelijke integriteit, de bescherming van eer en goede naam en de gewetensvrijheid.²

Minstens zo belangrijk zijn meer externe en op sociale identiteit gericht aspecten van de persoonlijke levenssfeer en de individuele autonomie, die gaan over de interactie met anderen. Mensen kunnen vaak pas zichzelf zijn en zichzelf ontwikkelen als ze relaties kunnen aangaan en onderhouden. Concrete uitwerkingen van deze grondwaarde zijn het recht op respect voor het gezinsleven, het recht om te huwen, en in meer algemene zin het recht om relaties met de buitenwereld aan te gaan, zowel in het privéleven als in de werksfeer.

Onder de brede categorie van de aan de persoon gerelateerde rechten kan verder een aantal rechten worden gebracht die kunnen worden gezien als voorwaardenscheppend voor de uitoefening van de genoemde kernwaarden. Het ultieme voorbeeld is het recht op leven: als dit recht niet effectief wordt beschermd, is het op geen enkele manier mogelijk om een van de andere genoemde rechten te kunnen uitoefenen en om waarden als die van menselijke waardigheid of autonomie te kunnen verwezenlijken.

Belangrijke voorwaardenscheppende grondrechten zijn tot slot ‘sociale’ of economische grondrechten zoals het recht op water en voedsel, het recht op goede arbeidsomstandigheden, het recht op een bestaansminimum, het recht op een toegankelijke gezondheidszorg en het recht op een gezonde leefomgeving. Als dergelijke grondrechten onvoldoende worden gerespecteerd en beschermd, is het immers niet mogelijk (of in ieder geval minder gemakkelijk) om een menswaardig leven te kunnen leiden waarbinnen autonome keuzes mogelijk zijn.³

Cluster	Voorbeelden
Persoonlijke identiteit / persoonlijkheidsrechten / persoonlijke autonomie	<ul style="list-style-type: none"> - Recht op zelfontplooiing - Vrijheid om het eigen gedrag te bepalen - Vrijheid om eigen uiterlijk vorm te geven - Vrije beroepskeuze, onderwijskeuze, opleidingskeuze etc. - Respect voor de eigen identiteit (genderidentiteit / seksuele identiteit etc.) - Reproductieve rechten - Recht op kennis van de eigen afstamming - Naamrechten - Contractvrijheid
Sociale identiteit / relationele privacyrechten / relationele autonomie	<ul style="list-style-type: none"> - Recht op respect voor familierelaties / gezinsleven - Recht om te huwen - Recht op gezinsvorming - Recht om seksuele relaties aan te gaan - Recht om professionele/zakelijke relaties aan te gaan - Recht op toegang tot de arbeid/professie - Recht op toegang tot een land / verblijfsrechten - Recht op onderwijs
Lichamelijke en geestelijke integriteit	<ul style="list-style-type: none"> - Gewetensvrijheid / vrijheid van gedachte - Recht op leven - Verbod van foltering / onmenselijke of vernederende behandeling en bestraffing - Verbod van foulement - Verbod op fouilleren: lijfsvisitatie - Toestemmingsvereiste bij medische behandeling en onderzoek - Recht op toegang tot de gezondheidszorg - Respect voor handelingsbekwaamheid - Recht op vrijwillige levensbeëindiging - Recht op abortus - Verbod op (moderne) slavernij/dienstbaarheid/gedwongen arbeid/mensenhandel/uitbuiting
Gegevensbescherming / informatiele privacyrechten	<ul style="list-style-type: none"> - Bescherming tegen ongeautoriseerde/onzorgvuldige gegevensverwerking - Recht op toegang tot gegevens - Recht op correctie van gegevens - Recht op vergetelheid

Communicatierechten	<ul style="list-style-type: none"> - Briefgeheim - Bescherming tegen afluisteren/aftappen/interceptie - Verbod op ongeautoriseerde doorgifte van communicatiegegevens - Vertrouwelijkheid communicatie met advocaat, arts etc.
Ruimtelijke privacyrechten	<ul style="list-style-type: none"> - Bewegingsvrijheid - Habeas-corporisrechten (verbod van vrijheidsbeneming, huisarrest etc.) - Vrije woonplaatskeuze - Vrijverkeersrechten (EU-recht) - Recht om het land te verlaten - Verbod op ongeautoriseerd volgen van personen (GPS-tracker) - Verbod op ongeautoriseerd cameratoezicht
Eigendomsgebonden privacyrechten	<ul style="list-style-type: none"> - Huisrecht (bescherming tegen invallen/doorzoekingen) - Vrije beschikking over eigendom - Bescherming tegen onteigening - Bescherming tegen doorzoeking kleding/tassen/laptop/computer etc. - Intellectueel-eigendomsrechten
Reputatierechten	<ul style="list-style-type: none"> - Verbod van strafbare belediging / smaad / laster - Bescherming van eer en goede naam
Gezonde leefomgeving	<ul style="list-style-type: none"> - Recht op duurzame ontwikkeling - Recht op milieubescherming - Bescherming tegen uitstoot van schadelijke stoffen - Recht op toegang tot schoon drinkwater - Recht op toegang tot sanitatie (riolering) - Recht op toegang tot energie
Sociale en economische rechten	<ul style="list-style-type: none"> - Recht op een minimum bestaansniveau - Recht op sociale zekerheid en bijstand - Toegang tot onderwijs

2. VRIJHEIDSRECHTEN

Inleiding

Vrijheidsrechten hebben een sterke relatie met de hierboven benoemde kernwaarden van waardigheid, autonomie, identiteit en integriteit. Zij betreffen echter sterker het externe aspect: zij zien erop dat individuen onbelemmerd uitdrukking kunnen geven aan hun eigen identiteit.⁴ Zo zorgt de vrijheid van meningsuiting ervoor dat mensen hun eigen opvattingen of gevoelens kunnen delen met anderen, terwijl de godsdienstvrijheid ruimte laat om een bepaalde geloofsovertuiging (of juist het ontbreken daarvan) actief te belijden en uit te dragen. De verenigingsvrijheid laat toe dat mensen samenkomen met gelijkgestemden, terwijl de demonstratievrijheid betrekking heeft op het op bepaalde manieren kenbaar maken van bepaalde opvattingen aan de buitenwereld, bijvoorbeeld via een mars of een fluitconcert. De bewegingsvrijheid en het 'habeas corpus'-recht maken het mogelijk om zich ongehinderd te verplaatsen. Het kiesrecht maakt het mogelijk dat mensen vrij kunnen kiezen wie hen zal vertegenwoordigen bij het maken van wetgeving en beleid. Enzovoort.

De genoemde kernwaarden - waardigheid, autonomie, integriteit en identiteit - zijn niet de enige die ten grondslag liggen aan de vrijheidsrechten. De vrije uitwisseling van standpunten en ideeën, de toegang tot informatie, een ruime verenigingsvrijheid, de mogelijkheid om ongehinderd een stem te kunnen uitbrengen op een bepaalde kandidaat tijdens de verkiezingen, de mogelijkheid om petitie te kunnen indienen: dat alles is ook essentieel om een democratische rechtsstaat goed te laten functioneren en om ruimte te laten voor debat en de confrontatie van verschillende opvattingen en ideeën. Vrijheidsrechten houden dus ook verband met kernwaarden als rechtsstatelijkheid, pluralisme en democratie.⁵

Subcluster	Voorbeelden
Uitingsvrijheid	<ul style="list-style-type: none"> - Persvrijheid/journalistieke vrijheid - Artistieke vrijheid - Vrijheid van wetenschap/academische vrijheid - Vrijheid tot keuze van uitingsmiddel (mondeling/schriftelijk etc.) - Klokkenuiden - Journalistieke bronbescherming/verschoningsrecht
Vrijheid om informatie te ontvangen	<ul style="list-style-type: none"> - Passieve informatievergaring (recht op toegang tot aangeboden, bestaande informatie) - Actieve informatievergaring (recht op toegang tot overheidsinformatie / openbaarheid van bestuur) - Plicht tot voorzien in pluriforme informatie - Recht op vrije toegang tot het internet
Godsdienstvrijheid	<ul style="list-style-type: none"> - Vrijheid om een religie te hebben of niet te hebben - Religieuze uitingsvrijheid (symbolen, rituelen) - Vrijheid om samen te komen met andere gelovigen - Vrijheden van kerkgenootschappen/religieuze gemeenschappen - Scheiding staat en religie (religieuze neutraliteit van de staat) - Respect voor religieuze/filosofische overtuigingen in het onderwijs
Demonstratievrijheid	<ul style="list-style-type: none"> - Vrijheid van vergadering - Samenkomsten, protestmarsen etc. - Vrije keuze onderwerp, tijd, plaats en middelen - Bescherming tegen 'hostile audiences'
Verenigingsvrijheid	<ul style="list-style-type: none"> - Vrijheid om al dan niet lid te zijn van een vereniging - Interne verenigingsvrijheid (eigen keuze leden, activiteiten) - Vrijheid van politieke partijen - Vakbondsvrijheid - Collectieve actierechten - Stakingsrecht
Politieke rechten/vrijheden	<ul style="list-style-type: none"> - Recht op periodieke organisatie van vrije en geheime verkiezingen - Actief en passief kiesrecht - Petitierecht

3. GELIJKHEIDSRECHTEN

Inleiding

Het recht op gelijke behandeling dient allereerst een aantal belangrijke rechtsstatelijke waarden, namelijk die van rechtsgelijkheid, rechtszekerheid, en bescherming tegen willekeur in het overheidshandelen. Iedereen wordt geacht voor de wet gelijk te zijn en als een wettelijke regeling op een bepaalde groep van toepassing is, moet die wet ook in de uitvoering daadwerkelijk op al die gevallen worden toegepast. Dat voorkomt dat uitvoeringsambtenaren naar eigen inzicht van de wet afwijken en bevordert bovendien de voorspelbaarheid van de toepassing van die wet.

Een tweede kernwaarde die ten grondslag ligt aan de gelijkheidsrechten is de waarde van gelijkwaardigheid.⁶ De behoeften, kwaliteiten, wensen of talenten van ieder mens zijn anders, maar die verschillen mogen niet maken dat sommige mensen of groepen van mensen als ‘minderwaardig’ worden behandeld. Iedereen heeft het recht om op gelijke voet aan de samenleving, de economie en de arbeidsmarkt deel te nemen (de waarde van inclusiviteit) en het is niet aanvaardbaar om groepen of personen zonder goede reden uit te sluiten van de toegang tot belangrijke maatschappelijke goederen (de waarde van toegankelijkheid). Op dit punt bestaat er een nauwe relatie met de hiervoor genoemde kernwaarden van menselijke waardigheid, autonomie, identiteit en integriteit. Het ontbreken van gelijkwaardige en inclusieve toegang tot belangrijke voorzieningen maakt het immers moeilijk om aan die kernwaarden tegemoet te komen.

De noties van gelijkheid voor de wet, gelijkwaardigheid, inclusiviteit en toegankelijkheid betekenen niet dat mensen altijd volledig gelijk moeten worden behandeld.⁷ Er kunnen goede redenen zijn om rekening te houden met de verschillen tussen mensen of de situaties waarin ze zich bevinden. Ongelijke behandeling kan zelfs ‘eerlijker’ zijn dan gelijke behandeling als daarmee beter tegemoet wordt gekomen aan de individuele wensen, behoeften of capaciteiten. Als de verschillen tussen mensen niet terdege in besluitvorming

worden betrokken, kan het gevolg bovendien zijn dat die mensen in feite alsnog worden buitengesloten.

Het recht op ‘gelijke behandeling’ en non-discriminatie impliceert dus vooral een ‘faire’ behandeling die is gebaseerd op objectieve, zoveel mogelijk rationele gronden, waarbij rekening wordt gehouden met de waarden van gelijkwaardigheid, inclusiviteit en toegankelijkheid. Is eenmaal de keuze gemaakt om bepaalde gevallen of personen op een bepaalde, gelijkwaardige manier te behandelen, dan geldt vervolgens het vereiste van gelijkheid voor de wet.

Tot slot is van belang om te benoemen dat codificaties van het gelijkheidsbeginsel er meestal van uitgaan dat een nadelige behandeling die is ingegeven door bepaalde, expliciet benoemde persoonskenmerken (‘beschermde persoonskenmerken’) in beginsel niet toelaatbaar is. Reden daarvoor is dat besluiten die op die persoonskenmerken zijn gebaseerd meestal niet zijn ingegeven door objectieve, neutrale overwegingen, maar samenhangen met bias of met onjuiste of al te brede stereotypen of vooroordelen. Ook kunnen dergelijke besluiten een uitvloeisel zijn van diepgewortelde patronen van systematische achterstelling en discriminatie van bepaalde groepen.

Een besluit dat (direct of indirect) op een beschermd persoonskenmerken is gebaseerd is daarmee ‘verdacht’, wat betekent dat het alleen toelaatbaar is als overtuigend aannemelijk kan worden gemaakt dat er goede en objectieve redenen voor het besluit bestaan. Veelgenoemde beschermd persoonskenmerken zijn ras, nationaliteit, etniciteit, geslacht/gender, seksuele geaardheid of gerichtheid, godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, geboorte (wettig/onwettig/geadopteerd...), burgerlijke staat, handicap, chronische ziekte en leeftijd. Deze lijst is zeker niet uitputtend; verschillende codificaties bevatten verschillende overzichten. Bovendien kan de lijst in de loop van de tijd worden aangevuld als het inzicht groeit dat ook andere groepen beschermd moeten worden tegen achterstelling en benadeling.

Subcluster	Voorbeelden
Gelijkheid voor de wet	<ul style="list-style-type: none"> - Gelijke toepassing van algemene wetgeving op iedereen die onder haar bereik valt - Verbod van willekeur - Consistentievereiste - Rechtszekerheidsbeginsel
Verbod van direct onderscheid op bepaalde gronden	<ul style="list-style-type: none"> - Beslissingen of regels mogen niet in doorslaggevende mate zijn ingegeven door of gebaseerd op beschermde persoonskenmerken
Verbod van indirect onderscheid op bepaalde gronden	<ul style="list-style-type: none"> - Beslissingen of regels mogen niet disproportioneel benadelend uitpakken voor personen die behoren tot groepen met beschermde persoonskenmerken
Verbod van discriminatoir gemotiveerd handelen	<ul style="list-style-type: none"> - Verbod van racistisch/xenofob etc. gemotiveerd handelen (bijv. geweldpleging) - Verbod van het geven van opdracht tot discriminatie
Recht op materieel onderscheid / maatwerk	<ul style="list-style-type: none"> - Plicht om rekening te houden met verschillen tussen mensen en groepen
Recht op redelijke accommodatie / positieve actie	<ul style="list-style-type: none"> - Recht op voorzieningen voor mensen met een handicap die hen in staat stellen gelijkwaardig in de samenleving te participeren - Recht op compenserende maatregelen voor in het verleden ontstane structurele maatschappelijke ongelijkheid
Verbod van profilering	<ul style="list-style-type: none"> - Verbod van het creëren van categorieën of profielen op basis van beschermde persoonskenmerken, die vervolgens de basis vormen voor besluitvorming of beleid
Verbod van segregatie	<ul style="list-style-type: none"> - Verbod van ruimtelijke of andere vormen van scheiding van groepen die daarbij wel een vergelijkbare behandeling krijgen

4. PROCEDURELE RECHTEN

Inleiding

Procedurele grondrechten, zoals het recht op een effectief rechtsmiddel en het recht op een eerlijk proces voor een onafhankelijke en onpartijdige rechter, zijn wezenlijk om geschillen op een effectieve en objectieve manier te kunnen oplossen en om rechtsherstel te kunnen bieden bij aantasting van individuele belangen. Daarnaast zijn deze rechten essentieel bij de controle op de uitoefening van wetgevende en uitvoerende bevoegdheden door de overheid. Zeker als grondrechten zijn aangetast, is het belangrijk dat een objectieve derde dit kan vaststellen en dat deze eventueel een besluit kan vernietigen of een wettelijke regeling buiten toepassing kan verklaren.

Dit betekent dat procedurele grondrechten deels instrumenteel van aard zijn, in die zin dat ze helpen om de hiervoor besproken, meer materiële grondrechten te realiseren. Tegelijkertijd kan worden aangenomen dat procedurele grondrechten ook intrinsiek bepaalde kernwaarden representeren, in het bijzonder waarden als eerlijkheid, openheid, evenwichtigheid, objectiviteit en procedurele rechtvaardigheid.

Om deze kernwaarden te kunnen verwezenlijken is het uiteraard nodig dat er toegang is tot een effectief rechtsmiddel; dat kan een rechter zijn, maar in voorkomende gevallen ook een ander onafhankelijk instituut, zoals een toezichthouder of een mensenrechteninstituut. Als toegang tot een onafhankelijke en onpartijdige rechter wordt geboden, moet de procedure voor deze rechter aan een heel aantal eisen voldoen, variërend van berechting binnen redelijke termijn tot 'equality of arms'. Een aantal van deze eisen en waarborgen geldt daarbij specifiek voor strafrechtelijke procedures, zoals de onschuldpresumptie of het verbod van terugwerkende kracht van strafwetgeving. Elementen daarvan kunnen in voorkomende gevallen echter ook een rol spelen in andere procedures, zeker waar het bijvoorbeeld gaat om (reparatoire) handhavingsmechanismen.

Van oudsher wordt aangenomen dat de procedurele rechten met name betekenis hebben voor de zogenaamde 'contentieuze fase', dus de fase waarin een besluit is genomen en iemand daarover wil klagen, of de fase waarin er een geschil is ontstaan tussen twee civiele partijen. In toenemende mate is echter aanvaard dat procedurele rechten en waarborgen ook al in de 'precontentieuze' of besluitvormingsfase moeten worden geboden.⁸ In het bijzonder is er een tendens om bepaalde algemene beginselen van behoorlijk bestuur te beschouwen als grondrechten; in het EU-Grondrechtenhandvest is een recht op behoorlijk bestuur zelfs expliciet gecodificeerd. Dit betekent dat ook bijvoorbeeld beginselen van transparantie, motivering en zorgvuldigheid van besluitvorming kunnen worden beschouwd als procedurele grondrechten. Dit is voor algoritmes uiteraard van bijzonder belang, nu kwesties rondom uitlegbaarheid en kenbaarheid van algoritmische besluitvormingsprocessen daarbij regelmatig spelen. In dit IAMA hebben wij dergelijke beginselen een aparte plaats toegekend in deel 1. Dit betekent dat bij het doorlopen van het stappenplan vooral de 'klassieke' procedurele rechten voor de contentieuze fase van belang zijn, al is het altijd waardevol om daarnaast na te gaan of bij inzet van een algoritme het recht op behoorlijk bestuur voldoende kan worden verzekerd.

Subcluster	Voorbeelden
Recht op behoorlijk bestuur (precontentieuze fase)	<ul style="list-style-type: none"> - Recht op transparantie en informatievoorziening - Participatie- en verdedigingsrechten (bijv. hoorrechten) - Recht op zorgvuldige besluitvorming - Motiveringsplichten - Verbod van willekeur - Verbod van abus/détournement de pouvoir
Recht op een effectief rechtsmiddel en toegang tot de rechter (contentieuze fase)	<ul style="list-style-type: none"> - Bevoegdheid tot bieden van effectief rechtsherstel - Recht op toegang tot een overheidsrechter - Recht op inhoudelijke behandeling - 'Full jurisdiction' (gehele zaak moet kunnen worden beoordeeld) - Ius de non evocandi (recht om niet te worden afgehouden van de rechter die iemand in een bepaald geschil toekomt) - Verbod van hoge drempels (griffierecht, bijstand door advocaat, immuniteiten, termijnen) - Recht op gefinancierde rechtsbijstand - Recht op effectieve tenuitvoerlegging rechterlijke uitspraak
Recht op een onafhankelijke en onpartijdige rechter	<ul style="list-style-type: none"> - Persoonlijke onafhankelijkheid (bijv. ambtsduur) - Zakelijke/functionele afhankelijkheid (bescherming tegen druk van buitenaf) - Institutionele onafhankelijkheid - Subjectieve onpartijdigheid (geen betrokkenheid bij een van de partijen) - Objectieve onpartijdigheid (geen legitieme twijfel mogelijk over onbevooroordeelde beoordeling)
Recht op beoordeling binnen redelijke termijn	<ul style="list-style-type: none"> - Gehele procedure (inclusief voorprocedure) mag niet te lang duren - Recht op mogelijkheden tot versnelling van de procedure - Recht op compensatie bij te lange duur van procedure
Recht op een eerlijk proces	<ul style="list-style-type: none"> - Procedure op tegenspraak - Equality of arms (voorbereidingstijd, toegang tot dossiers/documenten) - Hoor en wederhoor - Evenwichtige en faire bewijsregels - Motiveringsplicht voor rechter - Gelijke mogelijkheden tot horen getuigen / deskundigen - Openbaarheid zitting/vonnis - Rechtszekerheid - Verschoningsrechten

Subcluster	Voorbeelden
Recht op een eerlijk proces: strafrechtelijke waarborgen	<ul style="list-style-type: none"> - Onschuldpresumptie - Zwijgrecht/recht om niet mee te werken - Uitlokverbod - Ne bis in idem - Recht op bijstand door een advocaat - Recht op bijstand door een tolk
Strafrechtelijk legaliteitsvereiste (geen straf zonder wet)	<ul style="list-style-type: none"> - Verbod op terugwerkende kracht van strafwetgeving - Lex mitior-beginsel

BIJLAGE 2- PREVENTIEVE EN MITIGERENDE MAATREGELEN

Inleiding

In het bijzonder in het stappenplan grondrechten (stap 6: noodzakelijkheid) is aangegeven dat het nodig kan zijn om te zoeken naar maatregelen om de (mogelijke) nadelige effecten op grondrechten te voorkomen (preventieve maatregelen of in ieder geval te verzachten (mitigerende maatregelen)).

Op basis van de bestaande instrumenten en handreikingen (zie daarvoor delen 1-4 van het IAMA) kan daarbij worden gedacht aan een reeks van mogelijkheden. Deze mogelijkheden zijn hieronder opgesomd (NB: mitigerende maatregelen op het terrein van verwerking en bescherming van persoonsgegevens zijn hierin niet meegenomen, omdat zij bij een DPIA aan de orde kunnen komen). Nadere uitwerking is steeds te vinden in het instrument waarnaar wordt verwezen en/of in de wetenschappelijke literatuur.

Maatregelen om problemen bij de ontwikkeling en inzet van het algoritme te voorkomen

- Verminderen van risico's van bias in data door instance class modification, instance selection of instance weighing.
- Zichtbaar maken van de invloed van beschermde persoonskenmerken op de werking van het algoritme door middel van instrumenten van o.m. 'gender tagging'.¹⁰
- Creëren van 'fairness aware' algoritmen.¹¹
- Inzet van in-processing of post-processing methodes van 'bias mitigation'.¹²
- Inzet van mechanismen voor 'ethics by design', 'equality by design', 'security by design' etc.¹³
- Testen en valideren.¹⁴
- Inzet van mechanismen om de transparantie en uitlegbaarheid van algoritmes te bevorderen, zoals een 'crystal box' of getrapte transparantie.¹⁵

Regulerings- en bestuurlijke instrumenten die de impact van algoritmes op grondrechten kunnen verminderen

- Werken op basis van een experiment of proeftuin met een beperkte dataset en beperkte toegankelijkheid; pas na uitgebreid testen verbreden.¹⁶
- Horizonbepalingen en evaluatiemomenten opnemen in de regeling op grond waarvan het algoritme kan worden ingezet.¹⁷
- Verplichtingen tot rapportage en reguliere audits opnemen om regelmatig te kunnen controleren wat de effecten van het algoritme zijn en hoe het uitwerkt op grondrechten.
- Ontoelaatbaar achten van of moratorium zetten op een bepaalde inzet van algoritmes.¹⁸
- Formuleren van plafonds voor inzet van bepaalde algoritmes.¹⁹
- Inzet van gedragscodes, professionele standaarden of ethische codes voor actoren die een algoritme zullen hanteren.²⁰
- Ontwikkelen van een variant op de hippocratische eed voor ontwikkelaars en toepassers van algoritmen (mits begeleidt door onderwijs of training omtrent data ethiek).²¹
- Onderwijs of training omtrent data-ethisch bewustzijn.²²
- Normalisatie, accreditatie en certificering van algoritmes op basis van hun voldoen aan de eisen voor verantwoorde algoritmes.²³
- Inzetten van checklists bij het nemen van besluiten op basis van de output van een algoritme.²⁴
- Aanbieden van inspraakmogelijkheden voor getroffen of betrokken burgers.²⁵
- Ontwikkelen van een exitstrategie om gebruik van het algoritme stop te zetten in het geval dit niet langer wenselijk blijkt.

10 Kleinberg e.a. 2019; Khademi e.a. 2019 | 11 Castelluccia & Métayer 2019 | 12 TILT 2020, p. 47-48 | 13 High Level Expert Group on AI 2019, par. 98 | 14 High Level Expert Group on AI 2019, par. 100-101; Ministerie JenV 2020 | 15 Ministerie JenV 2020 | 16 Janssen 2020; vgl. Ministerie JenV 2020 | 17 Janssen 2020 | 18 Janssen 2020 | 19 Janssen 2020 | 20 High Level Expert Group on AI 2019, par. 105; Janssen 2020 | 21 Gerards & Xenidis 2021 | 22 Gerards & Xenidis 2021 | 23 High Level Expert Group on AI 2019, par. 106-107; Gerards & Xenidis 2021 | 24 High Level Expert Group on AI, 2019, par. 117-118 | 25 Vgl. Meijer, Schäfer & Branderhorst 2013; Meijer en Grimmelikhuisen 2020.

LITERATUUR

Alexy, R. (2002), A Theory of Constitutional Rights, Transl. J. Rivers, Oxford: OUP 2002

Altman, A. (2015), 'Discrimination', in: E.N. Zalta (red.), The Stanford Encyclopedia of Philosophy, interneteditie 2015, via <http://plato.stanford.edu/archives/fall2015/entries/discrimination/>

Auditdienst Rijk (2021), [Toetsingskader Algemene Rekenkamer](#), 2021

Castelluccia, C. & Le Métayer, D. (2019), Understanding algorithmic decision-making: Opportunities and challenges, Report for the Panel for the Future of Science and Technology (STOA) of the European Parliament, 2019

Eubanks, V. (2018), Automating Inequality: How High-Tech Tools Profile, Police, and Punish the Poor, Macmillan 2018

Gerards, J.H. (2002), Rechterlijke toetsing aan het gelijkheidsbeginsel. Een rechtsvergelijkend onderzoek naar een algemeen toetsingsmodel, Den Haag: Sdu 2002

Gerards, J.H. (2018), 'Core rights and the interaction of normative and analytical elements in human rights scholarship', in: M. Schein-in (ed.), Methods of Human Rights Research (working title), forthcoming, working paper version available via <https://ssrn.com/abstract=3333627> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3333627>

Gerards, J.H. (2019a), Grondrechten in de platformeconomie, Preadvies Vereniging voor Burgerlijk Recht (VBR) 2019, Uitgeverij Paris 2019, p. 95-197

Gerards, J.H. (2019b), General Principles of the European Convention on Human Rights, Cambridge, CUP: 2019

Gerards, J.H. & Xenidis, R. (2021), Algorithmic Discrimination in Europe: Challenges and Opportunities for Equality and Non-Discrimination Law (European Equality Law Network/ European Commission, 2020 (forthcoming))

Den Houdijker, F.M.J. (2012), Afweging van grondrechten in een veellagig rechtssysteem. De toepassing van het proportionaliteitsbeginsel in strikte zin door het EHRM en het HvJ EU, Nijmegen: WLP 2012

Janssen, H.L. (2020), 'An approach for a fundamental rights impact assessment to automated decision-making', 10 International Data Privacy Law (2020) (1) p. 76-106

Julicher, M. (2019), 'Hoe behoorlijk is de Grondwet?', Nederlands Tijdschrift voor Bestuursrecht 2019/44, p. 441-449

High Level Expert Group on AI (2019), [Ethische Richtsnoeren voor betrouwbare Kunstmatige Intelligentie](#), Brussel: Europese Commissie 2020

Khademi, A e.a. (2019), 'Fairness in Algorithmic Decision Making: An Excursion Through the Lens of Causality', via <https://arxiv.org/pdf/1903.11719.pdf>

Kleinberg, J e.a. (2019), 'Discrimination in the Age of Algorithms', via <https://arxiv.org/abs/1902.03731>

Koops, B.J. e.a. (2017), 'A Typology of Privacy', 38 University of Pennsylvania International Law Review 2017 (2), p. 483-575

Kulk, S., Deursen, S. van e.a. (2020), Juridische aspecten van algoritmen die besluiten nemen. Een verkennend onderzoek, Den Haag: Boom 2020

Meijer, A., Schäfer, T & Branderhorst, M. (2019), 'Principes voor goed lokaal bestuur in de digitale samenleving. Een aanzet tot een normatief kader', 73 Bestuurswetenschappen 2019 (4), p. 8-23

Meijer, A. & Grimmelikhuijsen, S. (2020), 'Algoritmisch Bestuur. Hoe het gebruik van algoritmen de legitimiteit van de overheid bedreigt en wat we hieraan kunnen doen', Preadvies Staatsrechtconferentie 2020, via <https://www.uu.nl/sites/default/files/Meijer%2C%20Grimmelikhuijsen%20-%20Preadvies%20Staatsrechtconferentie%202020.pdf>

Meijer, A. e.a. (2021), [Code Goed Digitaal Openbaar Bestuur](#)

Ministerie voor JenV (2020), [Richtlijnen voor het toepassen van algoritmen door overheden en publieksvoorlichting over data-analyses](#) (Ministerie van JenV, 2020)

Nickel, J.W. (2007), Making Sense of Human Rights, 2e druk, Malden: Blackwell 2007

O'Neil, C. (2016). Weapons of math destruction: How big data increases inequality and threatens democracy. Broadway Books.

Van Ommeren, F.J. (2010), 'Het legaliteitsbeginsel als hoeksteen van het staats- en bestuursrecht', Ars Aequi 2010, p. 6

Soriano Arnanz, A. (2020), Posibilidades actuales y futuras para la regulación de la discriminación producida por algoritmos, Diss. Universitat de València 2020 (beschikbaar in het Engels)

TILT 2020, Handreiking non-discriminatie by design (conceptversie, 2020)

Vetzo, M., Gerards, J.H. & Nehmelman, R. (2018), Algoritmes en grondrechten, Den Haag: Boom juridische uitgevers 2018

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) (2000), Het borgen van publiek belang, rapport nr. 56, Den Haag: WRR 2000

Wieringa, M. (2020), 'What to account for when accounting for algorithms: A systematic literature review on algorithmic accountability', in: Conference on Fairness, Accountability, and Transparency (FAT* '20), January 27–30, 2020, Barcelona, Spain, ACM, New York, NY, USA